

Központi csereszolgálatok

GOMBOCZ ISTVÁN

Bevezetés

Az utóbbi években egyre inkább előtérbe került a nemzetközi kiadványcsere ügye, mint az állománygyarapítás egyik kellően ki nem használt módja és a nemzetek közötti fokozódó kulturális együttműködés eredményes formája. A kiadványcsere fontosságának felismerésével párhuzamosan világszerte megélnékült az a régi törekvés is, hogy a csere közvetítését, bizonyos fajtáinak lebonyolítását, a szerteágazó kapcsolatok egyeztetését és nyilvántartását országonként egy-egy központi iroda (csereközpont, csereszolgálat) végezze. Mi most e központi állomásokat vizsgáljuk és így a kiadványcserének, mint szerzeményezési módnak elméleti és gyakorlati kérdéseire csak az összefüggésekből adódóan, a szükséghez mérten térünk ki.¹ Külön figyelmet szentelünk a magyar csereközpontnak, az Országos Széchényi Könyvtár keretében szervezett Nemzetközi Csereszolgálat működésének.

A központi csereszolgálatok kérdésének elemzését időszerűvé tette az is, hogy 1958 őszén két új általános többoldalú nemzetközi egyezmény jött létre a nemzetközi kiadványcsere szabályozása tárgyában. Az egyezményeket az Unesco éveken át készítette elő, elfogadásukra a párizsi 10. Közgyűlésen került sor a szocialista országok részvételével, életbelépésük a csatlakozó államok számára a ratifikációs eljárással fog bekövetkezni. Az egyezmények végrehajtásának feladata elsősorban a Nemzetközi Csereszolgálatra fog hárulni, de a csere várható élénkülése hatással lesz a magyar tudományos és szakkönyvtárak széles körére is.

A nemzetközi egyezmények magyar közreműködéssel is folyó előkészítése évek óta egybeesik a Könyvtári Törvény 31. cikkének végrehajtásaként kibocsátandó miniszteri rendelet szerkesztésével. Ez a rendelet a csere általános szabályozásának fő célja mellett hivatva lesz az OSZK csereközponti funkcióinak rögzítésére is.

1959 elején két további esemény következett be, melyekhez kapcsolódó hazai feladatok jó végrehajtása elméleti előkészítést kíván: A Magyar Unesco Bizottság javaslatára a nemzetközi kiadványcsere időszerű kérdéseit az érdekelt európai államok képviselői 1960-ban valószínűleg Budapesten fogják megvitatni.² A másik javaslatot a Német Demokratikus Köztársaság Könyvtárügyi Tanácsa tette: az eddigi kulturális

egyezmények kiegészítéseként a szocialista államok kössenek egymással többoldalú nemzetközi csereegyezményt.³

I. A központi cserezolgálatok kifejlődése

Vizsgálódásunk első és alapvető kérdései: mivel foglalkoznak a központi cserezolgálatok, hol és miért keletkeztek és van-e egyáltalában szükség rájuk?

A nemzetközi csere a XVIII. századi kezdetek óta a könyvtárak, egyetemek és tudós intézmények között, állami támogatás vagy közvetítő beavatkozás nélkül, kétoldalú sikon és közvetlenül folyt. Csak a múlt század vége felé lépett fel két új tényező, melyek az egymásról mitsem tudó kapcsolatok hálózatába központi beavatkozást eredményeztek. Az akkor nagy igényekkel kibontakozó parlamenti könyvtárak és így különösen a Library of Congress célul tűzték ki más országok parlamenti és egyéb hivatalos kiadványainak rendszeres gyűjtését. Sok országban azonban egyrészt még nem működött parlamenti könyvtár, másrészt az egyes államok — fokozódó együttműködésük jegyében — a parlamenti kiadványokon kívül a külföld hivatalos lapjai, költségvetése stb., iránt is érdeklődtek. Felmerült tehát az igény olyan állami központi szervek iránt, melyek hajlandók és képesek a külföldet érdeklő hazai törvényhozási, közigazgatási és igazságszolgáltatási anyag összegyűjtésére, kiküldetésére, valamint hasonló külföldi kiadványok átvételére és belföldi szétosztására.

A másik központosítási indíték ugyancsak a századvégi amerikai racionalizmusban keresendő: a cserélő intézmények és külföldre szánt kiadványaik száma rohamosan gyarapodott és kitűnt, hogy a távoli országokba esetről esetre postán történő feladás az intézmények számára költséges, az akkor még súlyosabb, de itt-ott máig fennálló kiviteli és vámoltatási eljárás pedig mind az egyéni szerv, mind az illetékes hatóság számára körülményes. Kézenfekvő volt tehát a gondolat, hogy a tudományos intézmények kiadványaikat előbb küldjék be egy központi szervnek, mely a nagy anyagtömegből adódó egyszerűsítés lehetőségével élhet és a drága portózás helyett az országoként csoportosított kiadványanyagot ládákban összesítve, saját költségére, de állami támogatással olcsó tengeri, illetőleg vasúti teherárúként továbbíthatja, valamint az összes szükséges formákat központilag elintézheti.

Amikor ez az ötlet felmerült, a tudomány még nem haladt olyan rohamléptekben előre és ezért a kiadványok továbbításának gyorsasága sem szerepelt fontos követelményként. Az elképzelés szerint a hazai anyagot összegyűjtő központ természetesen egyúttal belföldi elosztója a külföldről kapott gyűjtőküldeményeknek is.

E rendszer működésének előfeltétele tehát az, hogy a csere szempontjából szóba jövő országok mindegyikében létesüljenek központi csereirodák, melyek egyfelől a hivatalos kiadványanyagot kezelik, másfelől az említett csomagközvetítőszolgálatot ellátják és az ezzel kapcsolatos költségeket és utánjárást vállalják. Ilyen szervet azonban csak az állam

hozhat létre, az államokat pedig csak nemzetközi egyezményvel lehet a költségvetésüket érintő alapításokra kötelezni.

Így jött létre 1886-ban *Brüsszelben* a parlamenti, tudományos és irodalmi kiadványok, valamint a hivatalos lapok cseréjéről szóló két nemzetközi egyezmény, melyek kettéválasztása mesterséges indokból származott és így a mi szempontunkból a továbbiak során egyetlen egyezményként kezelhető. Az első cikk kimondja a Szerződő Felek kötelezettségét központi cserehivatalok felállítására, a második megadja a hivatalos kiadványok később oly használhatatlannak bizonyult meghatározását, a harmadik cikk a cserehivatalokat a kérhető és küldhető kiadványok nyomtatott jegyzékének összeállítására kötelezi, a negyedik a cserehivatalok kétoldalú megállapodására bízva a példányszám rendezését. Fontos az 5. cikk, mely szerint a csere a központi hivatalok között folyik, és pedig a 6. cikk értelmében a cserehivatalokat fenntartó államok költségére. A csomaggyűjtő illetőleg szétosztó-szolgálatot a 7. cikk szabályozza olyformán, hogy a csereirodák számára a hazai tudományos intézmények küldött és kapott kiadványainak csupán egyszerű továbbítását írja elő és kifejezetten tiltja számukra a cserekapcsolatok érdemébe való beleszólást vagy kezdeményező lépések vételét.

Az így kialakított csereközpont nagyon is hasonlított a washingtoni Smithsonian Istitucion nevű tudományos intézmény mellett szervezett csereszolgálathoz és ezért európai részről a Brüsszeli Egyezményt mérsékelt érdeklődés fogadta. Csupán 8 állam írta alá (*Belgium, Brazília, Egyesült Államok, Olaszország, Portugália, Szerbia, Spanyolország és Svájc*). A későbbi évtizedek során is csak 19 állam csatlakozott az egyezményhez (köztük *Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország és Románia*) viszont *Anglia, Franciaország, Németország, a Szovjetunió* és a *skandináv* országok mindvégig távol maradtak.

A Brüsszeli Egyezmény csekély elterjedésének oka nem annyira a hivatalos kiadványok cseréjétől való tartózkodásban, hanem főleg abban keresendő, hogy a távolmaradó országok nem voltak és ma sincsenek meggyőződve a fent leírt központi továbbítószolgálat előnyeiről. Felmérték és összevetették a hátrányokat és előnyöket: a közvetített csere ugyan lényegesen olcsóbb, de nagyon lassú, mert a kiadvány előbb a feladótól a hazai központhoz, majd onnan a külföldi központhoz megy, hogy onnan végre a tulajdonképpeni címzetthez jusson. A közvetlen csere viszont, melynek során a tudományos intézmények közvetlenül küldik egymásnak csereanyagukat, költségesebb, de legalább gyors lábakon jár. A kiviteli engedélyek és vámolás terén a központosítástól tartózkodó országok liberális módszereket alkalmaznak, ez tehát központi kezelést nem tesz szükségessé.

Érdekes viszont az, hogy egyes országok — talán a hivatalos kiadványok ügye miatt — sohasem csatlakoztak a Brüsszeli Egyezményhez, a központi csomagközvetítőszolgálatot viszont racionális megoldásnak találták és továbbító-típusú csereközpontokat állítottak fel (pl. *Ausztria, Dánia, Hollandia*). Ezek szerint világos, hogy a közvetlenség vagy közvetettség kérdése a mai napig sem dőlt el és most is az egyes országok mérlegelésének, többnyire pénzügyi számításainak függvénye. A köz-

vetítőszolgálat előnyeiben rejlő törvényszerűség érvényesülésére jó példa a mindössze 10 éves *Német Demokratikus Köztársaság*, mely minden egyezménytől függetlenül célszerűnek látta a továbbító központ felállítását és azt ma is mintaszerű színvonalon működteti.

A csereközpontok a második világháború végéig egy-két kivételtől eltekintve tevékenységüket a hivatalos anyag kezelésére és a továbbítószolgálatra korlátozták. Változás az Unesco fellépésével következett be, mely a nemzetközi kiadványcsere fokozására irányuló állandó és széleskörű munkássága keretében a csereközpontok felállításának, illetőleg a meglévők fejlesztésének ügyét is zászlajára tűzte. Felismerte ugyanis azt, hogy ezek az eddig postahivataloként működő szervek sokkal többre hivatottak, megfelelő szabályozással és támogatással országuk és a külföld között folyó csere életető organizmusává válhatnak.

Ebben a felismerésben az Unescót az a tény vezette, hogy ma már a könyvek, folyóiratok és tudományos kiadványsorozatok olyan tömege jelenik meg nap mint nap világszerte és ezek határoköntúli forgalma is olyan óriási, hogy legalább országonként szükség van egyeztető, harmonizáló, tájékoztató és nyilvántartó csereállomásokra, melyek bizonyos cserefajtákat önállóan is bonyolíthatnak, illetőleg a cserekapcsolatok kezdeményezését is feladatuknak tekinthetik. E funkciókat legjobban a már működő csereirodák tehetik magukévá és amellettt folytathatják — ha szükséges — az eddigi továbbító postahivatali munkát is. Így a régi csereközpontok új és fontosabb feladatokat nyernének, az újak pedig már e modern elvek szerint szerveződhetnek. Az Unesco ezt a gondolatot a két kiadásban megjelent Cserekézikönyvében,⁴ Könyvtári Közlönyében⁵ és számos általa rendezett nemzetközi értekezleten kifejtette, az utóbbi években pedig különösen a tagállamok részéről sürgetett új nemzetközi egyezmények előkészítése során érvényesítette.

1958-ban ugyanis határhöz érkezett mind a nemzetközi kiadványcsere, mind a csereközpontok története: Több évi előkészítő munka után az Unesco 10. közgyűlésén Párizsban, a tagállamok, köztük a szocialista országok, két új többoldalú nemzetközi egyezményt szavaztak meg a nemzetközi kiadványcsere és a csereközpontok működésének szabályozására.⁶

Sajnos az új egyezmények véglegesen elfogadott szövege nem teljesen juttatta diadalra az Unesconak a nemzeti csereközpontok fejlesztésére és feladatkörük bővítésére irányuló törekvéseit. Ez különösen kitűnik akkor, ha az előkészítés első fázisaként készített *Schmidt—Phiseldeck*-féle tanulmányt, a párizsi 1956-os és a brüsszeli 1958-as szakértői értekezletek jegyzőkönyveit és az ezek nyomán szerkesztett első és második szövegtervezetet a végleges szöveggel hasonlítjuk össze. E cikk keretében viszont nem lehet célunk sem az előkészítés munkájának részletes ismertetése, sem az egyezmények szövegének elemzése, pusztán arról kell szólnunk, hogy az egyezmények milyen szerepet adnak a központi csereszolgálatoknak.

Az első egyezmény a kiadványok nemzetközi cseréjéről általában, a második a hivatalos és kormányzati kiadványok cseréjéről szól. Mindkét egyezményre egészében is jellemző, hogy az eredetileg javasolt szo-

rosabb megkötések és kötelezettségvállalások a különböző előkészítési fázisok során fokozatosan kikoptak, a végleges szövegek inkább csak keretszabályozást nyújtanak és a kétoldalú szabályozások számára tág teret adnak.

Az új egyezmények a Brüsszeli Egyezményhez képest nagyobb szerepet szánnak ugyan a központi csereszolgálatoknak, mégis a központositást ellenző különösen angol és skandináv erők hatására az eredeti célok csak korlátozottan valósultak meg.

Az első egyezmény 3. cikke szerint a szerződő államok nemzeti csereszolgálatukra, vagy ilyenek hiányában a cserével megbízott szervre vagy szervekre *bizhatják* a csere fejlesztésének és egyeztetésének munkáját. E tekintetben 3 feladatot emel ki a szöveg: 1. továbbítószolgálat, 2. tájékoztató, kapcsolatközvetítő és tanácsadószolgálat a cserések részére, 3. a duplumcsere központi lebonyolítása. A cikk 2. bekezdése az elsőt gyengítve kimondja, hogy a központositás egyáltalában nem kötelező, a felsorolt funkciók egészben vagy részben bármilyen szervre vagy szervekre is bizhatók. A 4. cikk is a cserések szabad döntésére bízta, hogy küldeményüket közvetlenül postázzák-e vagy igénybeveszik a központ szolgálatait.

A második egyezmény már szorosabb megkötést tartalmaz, mert 4. cikke a hivatalos csere lebonyolítását kifejezetten a csereközponttra, ilyenek hiányában a kijelölendő szervre vagy szervekre bízta. Ugyanez a cikk a továbbiakban a csereközpontra hárítja az egyezmény és a nyomában megkötött kétoldalú megállapodások végrehajtásának felelősségét. Szerepüket támogatja azzal, hogy az államokat kötelezi a feltételek biztosítására: a központ számára megfelelő pénzügyi fedezetről, kiadványanyagról és hatásköréről kell gondoskodniuk. A hivatalos kiadványok jegyzékét is a központoknak kell összeállítani és időről-időre kijavítani, valamint nekik kell gondoskodniuk az anyag kiküldéséről.

Ha a központ továbbítja az általános kiadványokat más intézmények részére, az első egyezmény 5. cikke értelmében az államnak kell gondoskodnia a postázási költségekről és természetesen a központ viseli a hivatalos kiadványok cseréjének költségeit is. Mindkét egyezményben a szerződő államok vállalják, hogy csereszolgálataik számára a legkedvezményesebb tarifát és ki- és behozatali vámmentességet biztosítanak. Mindkét egyezmény szövegében az Unesco felajánlja elvi és anyagi segítségét a végrehajtásból adódó kérdésekben és különösen a központi csereszolgálatok szervezésére és felállítására irányuló törekvéseikben.

A történeti folyamat fenti leírása kívánt választ adni a központi csereszolgálatok kialakulásával kapcsolatos kérdésre valamint arra, hogy az eddigi nemzetközi szerződések miként szabályozták a központi csereirodák kérdését. Összefoglalásként hozzáfűzzük azt a következtetést, hogy központi csereszolgálatok működtetésére szükség van, és pedig a csomagközvetítő szolgáltatón túlmenő olyan funkciók ellátása érdekében, melyekre ma már széles körben igények jelentkeztek és amelyek bár az új egyezményekben nem tükröződnek maradéktalanul, a jövőben minden valószínűség szerint egyre több országban fognak megvalósulni. E feladatok részletes elemzésével foglalkozik a következő fejezet.

II. A központi csereszolgálatok feladatai

Jelenleg 35 központ működik szerte a világon. Ezek az idők folyamán eltérően fejlődtek és kormányaiktól kapott különféle megbízatásokhoz igazodva ma is — a sok hasonlóság mellett — országonként más és más képet mutatnak. Bár nincs szükség arra, hogy a sajátos belső viszonyokhoz való alkalmazkodás elvét bárhol is feladják, a kiadványcsere zökkenőmentes lebonyolítása érdekében a már működő központok fontolóra vehetik szervezeteik és feladatkörük módosítását és a máshol eredményesen kialakított munkamódszerek bizonyos mértékű átvételét. A 70 éves időszak tapasztalatainak leszűrése és összegezése különösen azon országok számára jelenthet hasznot, melyek központi csereszolgálatot eddig egyáltalában nem állítottak fel és most a hagyományok terhéől mentesen kezdhetik el szervező munkájukat.

A csereszolgálatok szervezési és működési elveit az Unesco Csere-kézikönyvének második kiadása öntötte először formába. Majd az új egyezmények kapcsán a dán csereközpont vezetője foglalkozott sokat ezzel a kérdéssel.⁷ Újabban Gisella Busse, a Deutsche Forschungsgemeinschaft mellett működő csereszolgálat vezetője foglalta össze az idevonatkozó ajánlásokat és tanácsokat.⁸ E vélemények ismeretében és a magunk tapasztalatainak és elképzeléseinek kiegészítésével a legjobb hatásfokkal és legeredményesebben működő központi csereszolgálat feladatai közé a következő munkákat soroljuk:

1. A hazai cserekek számára központi tájékoztató, kapcsolatközvetítő és kezdeményező, egyeztető és nyilvántartó szolgálat.
2. A hazai könyvtárak és intézmények csereanyagának továbbítása.
3. A nemzetközi duplumcsere lebonyolítása.
4. A hivatalos kiadványok cserejének lebonyolítása.
5. A csereközpont, illetőleg anyaintézmény saját cserejének lebonyolítása.

E feladatok elemzése után vázoljuk a munka elvégzésének feltételeit, azaz a legjobbnak látszó szervezeti formákat, személyzeti, költségvetési, berendezési és elhelyezési kérdéseket.

1. Központi tájékoztatószolgálat, kapcsolatközvetítés.

Ez a feladat egyike azoknak, melyekről a Brüsszeli Egyezményben még nem volt szó, de szükségessége az idők folyamán nyilvánvalóvá vált. Ha pl. egy belföldi növénytan kutatóintézet összeállította tudományos kiadványsorozatának első füzetét és ennek kiküldése útján a kutatások eredményeiről számot kíván adni a külföldi tudományos világnak, honnan tájékozódjon a külföldi növénytan intézetek címeiről és cserebe remélt kiadványaikról? És fordítva: ha egy külföldi könyvtár vagy intézmény kapcsolatokat keres egy másik országgal, ki tájékoztatja arról, hogy mely intézmények jöhetnek számításba? Igaz, vannak jó nemzetközi kézikönyvek erre a célra is, de egyrészt drágák és kevés helyen állnak rendelkezésre, másrészt sohasem léphetnek fel a teljesség és pontosság igényével.

A csereközpont a külföldről és belföldről hozzá intézett kérdésekre nyilvántartásai segítségével felel. Az egyik alapvető nyilvántartás (cserekataszter) kartotékon sorolja fel a belföld valamennyi tudományos és szakkönyvtárát, intézményét és kutatóintézetét, cserélhető kiadványaikkal együtt. A kataszter az intézmények betűrendjében, vagy szakterületük ágazatai szerint, esetleg mindkét szempontból rendezhető, ha két példány áll rendelkezésre. Mellékelt jegyzékek, vagy az intézmény kartonjához csatlakozó cédulák formájában igen fontos annak nyilvántartása is, hogy az illető intézmény mely külföldiekkel áll kapcsolatban. A körkérdésen alapuló kataszter állandó javítása és gondozása fontos követelmény.

A külföldi cseretársak címeire és kiadványaira vonatkozó belföldi kérdésekre a csereközpont egyrészt a nemzetközi kézikönyvek, másrészt saját cseretársainak alapjegyzéke nyomán ad választ. Mindkét irányban adódhatnak esetek, melyeknél a központnak valamely szakkérdést, ha az belföldi eredetű, a külföldi csereközponthoz, ha pedig külföldi eredetű, a belföldi szakintézményhez kell továbbítania. A lényeges e különleges esetekben csupán az, hogy a központ mindig tisztában legyen azzal, hogy kihez forduljon.

Az említett kataszterek a belföldi és külföldi cseretársak kapcsolatbahozásán kívül alkalmasak a kiadványcsere fehér foltjainak feltárására is: Mely országokkal nem cserélnék a hazai könyvtárak egyáltalában, vagy nem kielégítő mértékben? Melyek a csereforgalomból kimaradó, vagy viszonylag elhanyagolt tudományágak? E hiányok kiküszöbölése érdekében a cserezolgálat a megfelelő cserések kikeresésével és buzdításával kezdeményező lépéseket is tehet.

A tájékoztatószolgálat másik ága gyakorlati tanácsadás a csere adminisztratív megindításának és lebonyolításának ügyében. A központ a hozzá forduló hazai intézmény számára felvilágosításokat nyújt a csere megszervezéséről, az egyedi, vagy sokszorosított indítólevél tartalmi és formai kellékeiről, a kiküldéshez szükséges hatósági engedélyekről, vámügyi és postai előírásokról, nyilvántartási követelményekről stb. A vázolt nyilvántartó, közvetítő, kezdeményező és tanácsadó szolgálat jó működtetésével a központ eredményesen mozdíthatja elő a saját országa és a külföld közötti kulturális kapcsolatokat.

2. A csereanyag továbbítása.

Minthogy az új Unesco-egyezmények értelmében ma is a cserélő intézményekre hárul annak eldöntése, hogy központjuk közvetítőszolgálatait igénybeveszik-e vagy sem, ezért — hacsak egy belső jogszabály egységes rendszert elő nem ír — egyetlen országon belül sem érvényesül ugyanaz a rendszer. A gyakorlat ma is úgy fest, hogy az intézmények egyik csoportjának küldeményeit a központ küldi külföldre, míg a másik csoport tagjai maguk adják közvetlenül postára csereanyagukat. Sőt, legtöbb országban a csereközpontok ugyanazon intézmény számára sem teszik kötelezővé a következetességet és így gyakran előfordul, hogy a cserélő intézmény sürgős küldeményeit közvetlenül, a kevésbé sürgőse-

ket a központ útján adja fel. Mindennek fordítottja is érvényesül, mert az intézmények részben hazai központjuk útján, részben közvetlenül külföldről kapják a külföldről nekik címzett anyagot.

Ismertettük a közvetítés azon előnyét, hogy a költségeket az olcsóbban dolgozó központra lehet hárítani, amely a formaságokat is könnyebben intézi. Ehhez járul még az is, hogy a csereközpontok erős faládaiban utazó küldemények útja sokkal biztonságosabb, mint a papirosba csomagolt kiadvány közvetlen postai utazása. A küldemények a postaforgalomban elkerülhetetlen elkallódás veszélye nélkül feltétlenül megérkeznek, és pedig tökéletesen ép és sértetlen állapotban. Mindezen előnyökkel szemben jelentkezik a lassúsági tényező, sokak számára pedig ez a döntő. A közvetlen vagy közvetett postázás kérdése tehát így foglalható össze: drágán, kockázatosan, de gyorsan — vagy lassan, de biztonságosan és olcsón. Közbeeső megoldásként több központ úgy segít a hosszadalmas eljáráson, hogy a belföldről átvett küldemények egy részét nem gyűjtőküldeményben küldi az illetékes központtárshoz, hanem közvetlenül a címzetthez, ami persze a központ számára a költségeket növeli.

A nemzetközi forgalmi statisztikák tanúsága szerint a közvetett forgalom nem mutat csökkenő irányzatot, a központi csereszolgáltatnak tehát jól fel kell készülnie erre a feladatra. Megfelelő nagyságú helyiségben két polcrendszerrel kell felállítania, melyek feliratos rekeszeibe helyezheti egyrészt a belföldről továbbítás végett átvett és külföldre küldendő csomagokat, másrészt a külföldi csereközpontoktól származó és belföldi intézményeknek címzett küldeményeket. Legkésőbb négy hét után következik a kiküldendő ládák összeállítása, illetőleg a postázás, vagy elvitetés belföldre. A központ a szolgálatait igénybevevő könyvtáraktól megkívánhatja, hogy küldeményeiket pontosan címezzék, erősen csomagolják stb.

A továbbított küldeményekről, de nem azok tartalmáról, a csereszolgáltat pontos nyilvántartást vezet, melynek alapja a tájékoztatószolgáltatnál említett hazai intézménykataszter másodpéldánya lehet. A reklamációk lehetősége miatt szükséges, hogy minden külföldre, vagy belföldre továbbított küldeményről bejegyzés készüljön. A külföldről származó küldemények nyilvántartását szükség esetén a szállítmányok kísérőjegyzékeinek visszatartott másodpéldányai segítségével is meg lehet oldani. A nyilvántartások folyamatos gondozása, a címváltozások következetes bejegyzése stb. természetesen csak javíthatják ezt a nehézkesnek látszó, de sokszor mégis indokolt közvetítő munkát.

3. Nemzetközi duplumcsere

A „duplumcsere” kifejezésen itt az általánosan elfogadott nemzetközi gyakorlatnak megfelelően a nem kurrens könyvek és folyóiratok fölöspéldányainak cseréjét értjük, a kurrens anyag cserére rendelkezésre álló másodpéldányai tehát nem tartoznak ide. A tapasztalat szerint ugyanis minden nagyobb könyvtárban időnként az öreg könyvek és periodikák nagy tömege halmozódik fel, melyek más könyvtárakban pedig éppen hiányoznak. Leggyakrabban ugyanannak a könyvtárnak vannak

fölőspéldányai és a kereskedelmi forgalomban már nem pótolható hiányai is. A csere tehát magától adódó és régen felismert szükségesség, csupán a szervezés és lebonyolítás módja ad még alkalmat sok vitára.

A világszerte központosított duplumcsere akkor fejlődött ki, amikor az Unesco a súlyos háborús károkat szenvedett könyvtárak hiányainak pótlását programjába iktatta. Több éven át sikerrel közvetítette a fölös anyaggal rendelkező könyvtárak csereajánlatait az érdeklődőkhöz, az ajándékokat a rászorulókhhoz. Nagyarányú forgalom bontakozott ki ennek nyomán jegyzékekben és anyagban, sok seb behegedt, sok porosodó raktári anyag olvasók és kutatók kezébe került. 1955-től kezdve azonban az Unesco a csereközpontokat kérte fel e cserefajta átvételére, amit egyesek elfogadtak, mások máig sem vállaltak. A jól működő cserezolgálat munkakörébe azonban e tevékenység kétségtelenül beletartozik és pedig akár csupán annyiban, hogy a duplumokra vonatkozó ajánlatokat és kéréseket közvetítik, akár maguk is duplumanyagot gyűjtenek és azt forgalmazzák az akciójukba bekapcsolt könyvtárak között.

Az első esetben a központ munkája a belföldi ajánlatok és hozzácsatolt kérések sokszorosítására és a külföldi központokhoz való eljuttatására, illetőleg a külföldi jegyzékek átvételére és belföldi terjesztésére korlátozódik. Kezdeményező, vagy érdemi szerepe a központnak ilyenkor nincs, ezért sokan feleslegesnek is tartják ezt a közvetítést. Több tartalmat nyer ez a munka akkor, ha a központ az intézménykataszter segítségével számontartja a hazai intézmények gyűjtőkörét, sőt esetleg kéréseiket is, és így ajánlatok helyett adott esetben már konkrét kiadványokat tud hozzájuk irányítani. Ezt megkönnyítené, ha betűrendes ajánlatok helyett a központok az IFLA ajánlása nyomán szakosított jegyzékeket készítenének.

A központ szerepe fokozódik akkor, ha a jegyzékek közvetítésén túlmenően magának a kiadványanyagnak forgalmazását is vállalja, a belföldi könyvtárak kívánságait az ajánlat egyetlen összesített példányának visszaküldése útján terjeszti elő és elvégzi az ennek nyomában érkező anyag belföldi szétosztását. Ilyenkor fokozódik a belföldi könyvtárak nem teljesített kéréseinek nyilvántartásában és esetleges későbbi automatikus kielégítésében rejlő szolgálatok értéke.

A központi cserezolgálat igazi duplumcsereállomásként akkor működik, ha saját anyagot halmozott fel. A tapasztalat szerint a könyvtárak, kiadók, hatóságok stb. szívesen megszabadulnak fölös anyaguk terhétől, ha működik országukban olyan szerv, mely ezt hajlandó tőlük átvenni. A cserezolgálat ekkor felajánlóként szerepel, anyagáról sokpéldányos ajánlatokat terjeszt és a kérések kielégítésénél nem törekszik egyensúlyra, hanem nagyvonalúan jár el és odaküldi az anyagot, ahol azt valóban keresik. Hosszú távon a kapott és a küldött anyag mennyiségei úgyis kiegyenlítik egymást. Jegyzékek helyett a központ cédulákat is köreshet úgy, hogy mindig más könyvtárnak küldi meg először a cédulasorozatot, ha pedig ez a jegyzékekkel szemben nagyon lelassítaná a forgalmat, egyszerre több cédulasort forgat a könyvtárak között.

4. A hivatalos kiadványok cseréje

Az összes cserefajták közül a hivatalos kiadványok cseréje adott okot a legtöbb vitára. Bár a Brüsszeli Egyezmény megkötésének fő oka a parlamenti kiadványok, hivatalos lapok stb. forgalmának élénkítésében rejlett, ez a cél még a 27 aláíró, illetőleg csatlakozó állam viszonylataiban sem valósult meg hiánytalanul. A viszonyosság elve miatt a nagy államok igen kevés kiadványt kaptak a kisebbektől, ez utóbbiak pedig nem tudtak mit kezdeni a nagy országok kiadványainak rájuk zúduló tömegével. A legtöbb bonyodalmat mégis nem ez, hanem a hivatalos kiadványok meghatározása okozta, mely szerint ilyennek tekintendő mindaz, ami a „kormányok rendeletére és költségén készült”. Államosított könyvkiadással dolgozó országokban ez a kritérium teljesen használhatatlannak bizonyult, de más országokban is egyre több gondot okozott az, hogy pl. egy állami támogatást élvező egyetem tudományos sorozata hivatalosnak tekintendő-e vagy nem?

A hivatalos és kormányzati kiadványok cseréjéről szóló 1958-i egyezmény tanult e hibákból, mert 1. cikke exemplificative, ha nem is taxative felsorolja a hivatalos kiadványokat. Minthogy ezeknél az állam szerepe már nyilvánvaló, nem okoz különösebb zavart „a kormányok rendeletére és költségén” szavak megtartása, annál kevésbé, mert több ország, többek között Magyarország kérésére a 2. cikk végső soron a Szerződő Felekre bízta annak meghatározását, hogy mit tekintenek cserélhető hivatalos kiadványnak, a 3. cikk pedig a bizalmasaknak tekintett kiadványokat kifejezetten kiemeli a csereforgalomból.

Említettük, hogy ebben az új egyezményben, szemben az általános kiadványokról szólóval, kifejezetten és kötelező erővel a központi csere-szervekre hárul a kiadványcsere lebonyolítása. Más tekintetben korlátozottabb a csereközpont feladatköre: az általános egyezménynél a központ szabadon fürkészi a világot új és új kapcsolatok érdekében, ennél az egyezménynél viszont az állam dolga azon országok kiválasztása, melyekkel hivatalos cserét kíván folytatni és a kétoldalú megállapodásokat is az államok és nem a központi cserezolgálatok kötik meg egymással. Az állam, vagyis az illetékes kormányzati szervek feladata a cserélhető, bizalmasnak nem tekintett kiadványok körének meghatározása is.

A lényeg tehát az, hogy a hivatalos kiadványok cseréjénél az új egyezmények értelmében a központosítás kötelező, míg a többi kiadvány csereforgalma folyhat központosítottan is, közvetlenül is. Amint az állam a saját hivatalos és kormányzati kiadványainak körét meghatározta, a cseretársakat kiválasztotta és a kétoldalú megállapodásokat megkötötte, a részletek tisztázása és magának a csereforgalomnak megszervezése és lebonyolítása a központ feladata. Ezért a 4. cikk értelmében az államok vállalják, hogy központjaikat a szükséges kiadványokkal, személyzettel és költségvetéssel ellátják. Ugyancsak a központ kötelessége, hogy anyagáról pontos jegyzéket állítson össze cseretársai részére.

Természetesen a központi cserezsolgálatnak pontos nyilvántartást kell vezetnie a kapott és a küldött hivatalos anyagról. A külföldről átvett hivatalos anyag beföldi szétosztásának kérdését az új egyezmény nem

érinti, mert ez minden állam belügye. A kiadványok túlnyomó többségének legjobb helye a parlamenti könyvtárban van, oda nem tartozó anyag irányításáról a központ dönt.

5. A csereközpont saját cseréje

Az új egyezmények nem írják elő, de nem is zárják ki a központi csereszolgálatok számára a saját, önálló csereforgalom lebonyolítását. Az ország többi intézményeinek szolgálatától független kapcsolatok kiépítésére rendszerint akkor kerül sor, ha a központnak saját anyaga van, vagy ha a fenntartásáról gondoskodó intézmény — rendszerint a nemzeti könyvtár — a saját kiadványcseréjének gondozására ad megbízást.

A szocialista országok közötti kulturális egyezmények könyv- és folyóiratcseréje jó példáját nyújtja annak, hogy a központi csereszolgálatra milyen további országos feladatokat lehet bízni. Míg ugyanis a nemzetközi kiadványcsere a régi fogalmak szerint általában csak tudományos és kereskedelmi forgalomban nem szereplő sorozatokra terjedt ki, addig az említett országok a csereforgalmat kiterjesztették kereskedelmi formájú könyvek és folyóiratok ezreire és tízezeire, olyannyira, hogy a nagy állami könyvtárak beszerzőmunkája a többi szocialista ország viszonylatában ma már túlnyomó részben a csereforgalomra támaszkodik. Minthogy pedig a tudomány és a kultúra minden ágába tartozó vegyes összetételű anyagról van szó, ezt a cserét leghelyesebb a központi cserezsolgálatra, illetőleg a központi, állami vagy nemzeti könyvtárra bízni.

Ha a központ az anyaintézmény számára önálló és az egész világra kiterjedő cserehálózatot szervez, ugyanúgy jár el, mint bármilyen más kiadványcserét folytató belföldi intézmény: csereköltségvetés és esetleg kötelezpéldányok segítségével biztosítja a csereanyagot, kiválasztja cseretársait különösen a többi központok és a nemzeti könyvtárak köréből, részben egyéni, részben sablonformájú levelezést indít, konkrét ajánlataihoz részben a gyűjtőköréhez igazodó általános, részben konkrét kéréseket fűz és végül cseretársaival megállapodik az elszámolás módjában, figyelemmel a nagyvonalúságra és a nagy számok törvényéből adódó kiegyenlítődesre. Különösen a szocialista országok tartózkodnak attól, hogy egymásközti forgalmukban merev elszámolási rendszert alkalmazzanak.

A kapott és a küldött anyagot a központnak természetesen éppúgy nyilvántartásba kell vennie, mint bármilyen cserelő intézménynek. Legjobban a cédulakatalógus vált be és pedig olyanformán, hogy az országokat és azokon belül a cseretársakat jelző választólapok mögött külön-külön sorakoznak a küldött és az átvett könyvek címfelvételei, valamint a rendszeresen cserélt periodikák címei. Ez utóbbiak egyes számairól Kardex-nyilvántartás vezetése célszerű. A külföldre történő postázást megkönnyíti és az egész csereanyag kezelését egyszerűsíti az, ha a cseretársak állandó jelzetet, vagy számot kapnak, melyet az expedialók az egy kiadványokra vezetnek rá.

6. A központi csereszolgálat szervezete

Első kérdésként itt az merül fel, hogy a csereközpont önálló legyen-e, vagy egy másik intézményhez tartozzék. Az idevonatkozó vélemények egyetértenek abban, hogy teljes függetlenségre nincs szükség és legjobb megoldás az, ha a csereközpont a nemzeti könyvtárhoz tartozik, azon belül részleges önállósággal. A legtöbb országban valóban ez is a helyzet és kisebb azon központok száma, melyek egy-egy minisztériumhoz közvetlenül tartoznak, vagy valamely kutatóintézethez kapcsoltan működnek. Az adminisztratív önállóság a nemzeti könyvtáron belül főleg költségvetési szempontból kívánatos, egyébként a bibliográfiai szolgálatok és a kötelespéldányok közelsége a függést kívánatossá teszi.

A nagy csomag- és ládaforgalom földszinti elhelyezést kíván, legalább 5—6 helyiség erejéig. Igen fontos a kellő számú és képzett személyzet. Schmidt—Phiseldeck a minimális feladatokra 7 személyt, Gissella Busse az összes feladat ellátására 18 munkatársat tart szükségesnek. (8 nyelveket tudó könyvtáros, 5 adminisztratív dolgozó, 5 csomagoló, küldönc stb.) A költségvetés nagyságát a helyi viszonyok határozzák meg, a dán központ vezetője szerint még a szűkebb munkakörrel dolgozó központnak is kb. évi 600 000 Ft-ra van szüksége, beleértve a munkatársak fizetését. Ez az összeg a központ szolgáltatásai révén az ország tudományos és kulturális élete számára hasznos beruházásnak bizonyul.

A központnak ügyelnie kell arra, hogy az ország többi cserelő intézményeinek munkáját mindenben elősegítse és kapcsolataikat ne zavarja. Szolgáltatásairól őket folytonosan értesítenie kell, működéséről pedig felettes szerveinek jelentéseket kell adnia. Az új egyezmények értelmében az államok ígéretet tesznek arra, hogy központjaik működéséről évi tájékoztatást adnak az Unesco részére is.

III. Az OSZK keretében működő nemzetközi csereszolgálat

Magyarország 1924-ben csatlakozott a Brüsszeli Egyezményhez és ezzel kötelezte magát egy központi csereiroda felállítására is.⁹ Az így létrehozott Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központnak a cserehivatal működtetésén kívül feladata lett a központi címjegyzék felállítása, valamint egyéb országos könyvtári kérdések gondozása is. Mai csereszolgálatunknak ez az elődje nem korlátozta kapcsolatait sem a hivatalos anyagra, sem a Brüsszeli Egyezmény részeseire, hanem a kétoldalú megállapodások seregével széleskörű cserehálózatot épített ki. A beszerzett kiadványokat belföldön szétosztotta és ezzel fontos segítőjévé lett könyvtáraink állománygyarapító munkájának.¹⁰

Az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ munkáját 1945 után jogutóda, az Országos Könyvtári Központ folytatta. E sokat vitatott intézmény a csereközponti feladatkört becsülettel ellátta, sőt az OKBK munkáját eredményesen fejlesztette: pótolva a régebbi mulasztásokat élénk kapcsolatokat létesített a Szovjetunióval és a népi demokráciákkal. A többi ország viszonylatában a forgalomnövekedést eleinte a zilált háborúutáni viszonyok, később elvi okok korlátozták.

Mind az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ, mind az Országos Könyvtári Központ megelőzte az általános külföldi fejlődést, mert csereközpontjaik már kezdettől fogva túlnőttek az egyszerű továbbító postahivatal keretein. Unesco biztatás nélkül is magukévá tették és gyakorlattá fejlesztették a cserekapcsolatok kezdeményezésének ügyét, gondjuk volt a koordinálásra és hiányosságaik mellett is sok szolgálatot tettek a Magyarország és a külföld közötti kiadványcsere és tudományos együttműködés egyengetése terén.

A magyar csereszolgálat kifejlődésében jelentős zökkenőt okozott az 1952 és 1954 közötti részleges pangás időszaka. Az Országos Könyvtári Központot feloszlató 1952-es rendelet az Országos Széchényi Könyvtárra bízta ugyan a központi cserefeladatok gondozását, de a szükséges keretek szervezése elmaradt. Az akkori Könyvforgalmi Osztály kis cserecsoportja, majd az 1954-es Nemzetközi Cserecsoport kis szervezete kénytelen volt munkáját a kultúregyezményes csere fő vonalainak fenntartására korlátozni.

A fejlődés újabb állomásai 1954 végén, illetőleg 1955 elején következtek be személyzeti erősítés folytán, és abból az alkalomból, hogy a nemzetközi duplumcsere magyarországi lebonyolítására ez a csoport kapott megbízatást. Létrejött a Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya, melynek feladatai központjában a nemzetközi kiadványcsere országos szolgálata állott. 1955-től napjainkig új és új feladatokat kapott és vállalt ez az osztály, lassan kifejlődött a mai Nemzetközi Cserebizottság. Az OSZK saját cseréjét intéző és a központi feladatokat végző tevékenységi köre itt-ott most is változik még, a jogszabályi rögzítés az említett miniszteri rendelet és a nyomában kidolgozandó szervezeti szabályzat dolga lesz. A renDELETErtervezet idevonatkozó pontjainak, valamint a tényleges helyzetnek figyelembevételével a következőkben a szolgáltatások fajai szerint ismertetjük a Nemzetközi Cserebizottság munkáját.

1. Tanácsadó-, közvetítő- és tájékoztatószolgálat

A Magyarország és a külföld közötti tudományos kiadványcsere egyengetése már 1954-ben elkezdődött, amikor az Unesco-Cserebizottság 2. kiadásának magyar fejezete részére összeállítottuk a cserekiadványokkal rendelkező magyar könyvtárak és intézmények jegyzékét. E világszerte elterjedt kézikönyv folyamatos pótlásaként az Unesco Könyvtári Közlönye havonta rovatot nyit a csereajánlatok részére. Az OSZK minden esetben, más magyar intézmények néhány alkalommal a Nemzetközi Cserebizottságon keresztül küldték be ajánlataikat e — magyar részről kellően ki nem használt — rovat részére.

A magyar cserebizottság említett jegyzéke hamarosan elavult és ezért 1957-ben újabb körkérésre került sor, melynek válaszai már teljesebb képet adtak a magyar és a külföldi intézmények közötti kiadványcseréről. Kitérő, hogy 1957 végén 80 magyar cserebizottság többé-kevésbé rendszeres kapcsolatot több ezer külföldi intézménnyel.

A beküldött válaszokból létrejött a *cserebizottság*, mely szabvány-méretű kartonokon tünteti fel a cserebizottság magyar könyvtárakat, a mögöt-

tük sorakozó cédulákon pedig a csereére felhasznált kiadványaikat, továbbá egyéb csereforgalomra vonatkozó megjegyzéseket. Az intézmények számokat kaptak, e számoknak megfelelő dossziékban fekszenek az eredeti válaszok, bennük az illető intézmény külföldi cseretársainak felsorolásával. E kataszterből tehát bármikor megállapítható, hogy ki kivel cserél és mit küld külföldre. Ha ezt a munkaerőhiány nem gátolná, a kataszter alkalmas lenne a csere fehér foltjainak, illetőleg esetleges átfedéseinek feltárására és ennek nyomán a kezdeményező, változtatást javasoló lépések megtételére.

A cserekataszter haszna az eddigi gyakorlatban főleg a Nemzetközi Csereszolgálat által az OKK-tól átvett és sokáig központilag gondozott kapcsolatok illetékes intézmények részére való átadásában mutatkozott meg. Az idők folyamán ugyanis nyilvánvalóvá vált, hogy a kultúregyezményes cserén kívül nincs értelme egyes folyóiratok hosszadalmas közvetítésének, és helyesebb, ha e folyóiratokkal, illetőleg sorozati kiadványokkal illetékes tudományos intézményeink közvetlenül cserélnek. A cserekataszter éppen arra ad választ, hogy mely intézmények illetékesek és melyek azok, amelyek egy-egy konkrét esetben a szóbanforgó külföldi intézménnyel kapcsolatban még nem állnak. Remélhető, hogy a kibocsátandó rendelet egyik előírása nyomán a könyvtárak és intézmények ismét jelenteni fogják csereforgalmuk legfontosabb adatait és így a katasztert ismét időszerűvé lehet majd tenni.

A tanácsadószolgálat keretében a Nemzetközi Csereszolgálat leggyakrabban a megindítandó csere szervezésével összefüggő kérdésekre válaszol. Szakosított könyvtárjegyzékek, vagy nemzetközi kézikönyvek kölcsönzésével segít a cseretársak kiválasztásában, továbbá gyakorlati tanácsokat ad az egyedi vagy sokszorosított indító és kapcsolatfelvevő levelek szerkesztése, a csomagolás, postázás, visszaigazoltatás kérdéseiben. Havonta 1-2 ilyen nagyobb tanácsadás fordul elő, sűrűbbek viszont a magyar cserések közvetlen postázási jogot igénylő megkeresései, melyekről alább lesz szó.

2. A kulturális egyezmények cseréje

1955 óta a Nemzetközi Csereszolgálat hajtja végre a Magyarország és a szocialista országok közötti kulturális egyezmények azon pontjait, melyek a szerződő országok általános könyv- és folyóiratcseréjéről szólnak. Egyidejűleg az Akadémia Könyvtára ugyanazon egyezmények más pontjai értelmében nagy csereforgalmat bonyolít le a szerződő államok akadémiaival és tudományos intézményeivel.

Mint fentebb már említettük, a régen csak tudományos és hivatalos kiadványokra, valamint duplumokra terjedő nemzetközi kiadványcserét a szocialista országok és ma már más országok is kiterjesztették a kereskedelmi forgalomban szereplő könyvekre és folyóiratokra is. E nagyarányú könyv- és folyóiratcsere nem korlátozódik ugyan a kulturális egyezmények kereteire, de a forgalom csomósodása szükségképpen az állami, központi, illetőleg nemzeti könyvtáraknál következett be és így ez a kultúregyezményes csere képezi egy-egy ország közötti általános

jellegű forgalom gerincét. Így tehát a kiadványcsere a baráti országok között kilépett a maga konzervatív kereteiből és a könyvkereskedelem érdekeinek sérelme nélkül a könyvtárak egyik legfontosabb beszerzési módjává lett.

A kulturális egyezmények cseréjére és így a Nemzetközi Csereszolgálat ilyenirányú kapcsolataira is jellemző, hogy a saját és nem a csere-társ válogatása alapján, rendszeresen visszatérő időközökben vegyes tartalmú könyvanyagot állítunk össze a tudományok és irodalom minden ágából. Folyóiratok cseréjére természetesen minden évben új megállapodást kötünk. A magyar anyag zömét — legalábbis eddig — a válogatókkal egyidejűleg igényelt kötelempéldányok készlete fedezte, ehhez járulnak fontosabb esetekben a vételek. A kiküldött magyar anyaghoz hasonló összetételben és mennyiségben érkező külföldi könyveket megállapított heti menetrend szerint elsősorban a magyar hálózati központok válogatják, a visszamaradt tételeket pedig a vidéki könyvtárak között osztjuk szét. A gyűjtőkori átfedéseket az egyidejűleg történő válogatás küszöböli ki.

Mind a magyar anyag kiküldésének, mind a külföldi elosztásának ez a rendszere általában bevált, bár kisebb hiányosságok akadnak. Így például nagyok az eltérések még az egyes külföldi könyvtárak számára kiküldött könyv- és folyóiratanyagszállítmányok értékében. A moszkvai Lenin Könyvtárnak teljes kötelempéldánysort küldünk, míg a Tiranai Nemzeti Könyvtár az éppen rendelkezésre álló irodalmat kapja, a többieknek szállított anyag e két véglet között mozog. E sokféleségnek fő oka az egyes kultúregyezmények eltérő jellegéből és különféle felfogásából ered. A Szovjetunió kivül a legrendezettebb a berlini Deutsche Staatsbibliothekkal folyó csere, melynek során havonta kb. 150 könyv megy hozzávetőleg ugyanannyi bejövő ellenében, a folyóiratok kétpéldányos cseréje pedig 110 címre terjed ki mindkét fél részéről. Részben kultúregyezményes jellegű, tehát nem a csere-társ válogatásán alapul a moszkvai Akadémiai Könyvtárral és az Össz-szövetségi Idegen nyelvű Könyvtárral folyó csere is. Hasonló mennyiségű magyar könyv- és folyóiratanyag ellenében a prágai, bukaresti és varsói nemzeti könyvtáraktól havonta kb. 50 könyv, a pekingi és szófiai nemzeti könyvtáraktól pedig kb. 30 könyv érkezik. A folyóiratcsere országonként 50—100 címre és kb. kétszerannyi példány számára terjed ki.

A fent leírt válogatási rendszerben is akadnak zökkenők, ezek teljes kiküszöbölése még a jövő feladata. Magyar részről elvi panasz is felmerült a rendszer lényegét alkotó automatizmus ellen, bár a nagy forgalom és kis apparátus mellett nehezen képzelhető az előzetes válogatás módszerére való áttérés. A jobb anyaghoz mindig fog gyengébb is kapcsolódni és a panasz talán csak azzal fog megoldódni, ha a javasolt új berlini egyezmény értelmében az egyes országok valóban csak a tudományukat és kultúrájukat reprezentáló műveket fogják a kultúregyezményes csereben egymásnak megküldeni. A Nemzetközi Csereszolgálat számára gyakran problémákat okoz az albán, kínai, román, csehszlovák és lengyel anyag elhelyezése is és nem valószínű, hogy ezek népszerűsége nyelvi okokból az orosz-, és német nyelvű anyaggal valaha is vetekedhetnék.

A kultúregyezményes csereforgalom nyilvántartása közös az Országos Széchényi Könyvtár csereforgalmának nyilvántartásával, amin előbb-utóbb változtatni kell. Mind a kiküldött, mind az átvett könyvekről címfelvételek készülnek és ezek egyelőre külön katalógusfiókokban országok és azokon belül intézmények szerinti választókartonok mögé rendeződnek. A kiküldött könyvekhez újabban az OSZK adrémalevonatait használjuk, melyek egy további példánya a könyvekbe is belekerül és visszaigazolásként kerül ismét hozzánk. Az intézménykartonok mögött sorakoznak a cserélt folyóiratok címcédulái is, az egyes számok forgalmának ellenőrzésére külön kardex-nyilvántartást is vezetünk. A folyóiratcímek céduláinak másodpéldányai az átvevő magyar könyvtárak kartonjai mögött rendeződnek.

3. Csomagok továbbítása

A csomagközvetítés nálunk is kétirányú: egyrészt a magyar intézmények készen becsomagolt és megcímezett küldeményeit továbbítjuk külföldre, másrészt a gyűjtőküldeményekből kikerülő kész csomagokat osztjuk szét a belföldi címzettek között.

A magyar részről történő csomagbeküldéseknek az OKK idejében még az volt a céljuk, hogy azokból országonként gyűjtőküldemények állíttassanak össze. Az OSZK személyzeti okokból és felszerelési hiányosságok miatt azonban a hosszadalmas engedélyeztetési és vámoltatási eljárást igénylő munkát nem vállalhatta és a Nemzetközi Csereszolgálat azt ma sem végzi. Elvi okokból is a sokkal gyorsabb közvetlen csere rendszerét támogatjuk és arra törekszünk, hogy a kiadványokkal rendelkező és nemzetközi cserét folytatni kívánó magyar intézmények saját és esetleg gyűjtőkörükhöz illeszkedő kereskedelmi kiadványaikat vagy diplomaikat a cserezsolgálat közbejötte nélkül postázzák cseretársaik részére. Hazai rendelkezés ugyanis nem adott eligazítást arranzéve, hogy a cserések kötelesek-e a Nemzetközi Csereszolgálat közvetítőszolgálatait igénybevenni, vagy sem. Minthogy azonban sok magyar intézmény küldeményeit a Nemzeti Bank engedélye hiányában a postahivatalok nem fogadták el és ma sem fogadják el, ezért ezek az intézmények küldeményeiket a Nemzetközi Csereszolgálaton, illetőleg az Akadémiai Könyvtár Csereosztályán keresztül továbbították külföldre. Gyűjtőládákat azonban egyik központi szerv sem állított össze, úgyhogy tartalmi felelősséget, legtöbbször költségeket is vállaltak, a szállítmány útja viszont meghosszabbodott, anélkül, hogy olcsóbbá lett volna.

E felesleges közvetítés megszüntetése érdekében a Nemzetközi Csereszolgálat alkalmanként előterjesztéseket tett a Nemzeti Bankhoz annak érdekében, hogy a tudományos kiadványcserét folytató intézmények a küldeményeik számára közvetlen postázási jogot kaphassanak. Az évek folyamán 47 intézmény számára adott ilyen jogot a Nemzeti Bank devizaigazgatósága, ezek tehát bizonyos formai és tartalmi feltételek mellett csereanyagukat közvetlenül és így gyorsan küldhetik külföldre.

A Csereszolgálat 1958-ban 1412 csomagot továbbított külföldre. A többször említett új rendelet remélhetőleg átfogó jelleggel fogja szabá-

lyozni a kérdést, de ugyanezen rendelet a tervek szerint továbbra is lehetővé fogja tenni a Csereszolgálat számára, hogy egyéni kutatók tudományos munkáikat, korlátozott keretek között rajta keresztül küldjék külföldre. A kifelé irányuló csomagforgalom nyilvántartása egyébként távolról sem kielégítő, ennek javítása a végrehajtandó feladatok közé tartozik.

A külföldi központok gyűjtőládáinak átvétele és tartalmuk szétoztása természetesen a Nemzetközi Csereszolgálat dolga. 1958-ban 7 csereszközponttól 52 ládát vett át összesen 3678 csomaggal. A ládák kiváltása a vámhivataloktól, a szállítmányozó vállalattal folyó levelezés, a fuvardíj és a felmerülő devizaköltségek adminisztrációja alig ad kevesebb munkát, mint maguknak a ládáknak a kibontása, tartalmuk és kísérőirataik egyeztetése, igazolása, statisztikai feljegyzése, majd tulajdonképeni szétoztása, esetleg átcsomagolása és postázása a címzett magyar intézmények számára. Az átvett és szétoztott csomagok nyilvántartása csak a kísérőjegyzékek lerakására korlátozódik, amiből a Magyarországra érkezés, de nem a címzettnek való továbbítás ténye és kelte állapítható meg. Reklamációk mégis a legritkább esetben akadnak, több zavart okoz az, hogy a magyar intézmények címváltozásait külföldi cseretársaikkal nem mindig közlik és így gyakran hosszadalmas keresgélés, utánjárás alapján állapíthatók meg csak az igazi címzettek. A fő nehézség magának a közvetítő rendszernek alapvető lassúságából származik, hiszen egy-egy tengerentúlról érkező kiadvány így 3 hónapig utazik, szemben a közvetlen küldés 2-3 hetes időtartamával.

4. Nemzetközi duplumcsere

Amikor 1955-ben az Unesco kérésére a Nemzetközi Csereszolgálat a duplumcsere lebonyolítását magyarországi viszonylatban átvette, külföldi központokkal szemben azzal az előnnyel rendelkezett, hogy az OSZK Könyvelosztója a maga nagy tartalékaival már akkor mögötte állt. A fontosabb belföldi könyvtárak által már nem igényelt idegen nyelvű anyagról az első szakosított jegyzékek 1956 elején készültek el a megfelelő bemutatkozó és kísérőszöveggel együtt. Megindult a jegyzékek kiküldése is, eleinte kevesebb, ma már az összes külföldi csereszközpont részére éspedig címenként 1-től 10-ig változó, az Unesco által megjelölt példányszámban. A duplumcsere nemzetközi rendszere lehetővé teszi, hogy az ajánlatokhoz általában azok 10—15%-a erejéig konkrét kéréseket is lehessen fűzni, ezzel a lehetőséggel azonban eddig kevésé éltünk, mert az errevonatkozó belföldi körkérdésünk visszhangra nem talált.

Az a tény, hogy belföldön nagyobbára szükségtelen anyagot ajánlunk fel, természetesen csökkenti ajánlataink értékét, mégis, a nemzetközi duplumcsere általános jellegéből következően és annak sikerének bizonyítéka, hogy anyagunk iránt érdeklődés mutatkozott. 1959 márciusáig összesen 16 jegyzéket küldtünk ki, ezeken összesen kb. 4000 könyvet ajánlottunk fel. A külföldi központok, illetve az akciójukba bekapcsolt könyvtárak összesen 2764 könyvet igényeltek és kaptak meg. A munka tehát nem volt hiábavaló, mert sok külföldi könyvtár egészíthette

ki állományát magyarországi eredetű könyvekkel, melyek itthon nagyobb részt zúzdába kerültek volna. Még eredményesebb lett volna a forgalom, ha egyes központok a teljes hallgatás helyett némi aktivitást mutatnának, hiszen munkájukat jóval az idevonatkozó IFLA ajánlás előtt megkönnyítettük azzal, hogy a legtöbb külföldi központtól eltérően jegyzékeinket nem betűrendben, hanem szakosítva állítjuk össze.

A nemzetközi duplumcsere igazi sikerét mégis nem a kiküldés, hanem a behozatal mértéke szabja meg, ez pedig kétségtelenül pozitív jellegű. 1959 márciusáig 9 külföldi központtól összesen közel 100 jegyzéket kaptunk kb. 400 példányban, a felajánlott tételek száma kb. 18 000 volt. A jegyzékeket határidős visszaküldési kötelezettséggel 23 magyar könyvtár között körözzük, melyek igényeiket bejelölik. Az egyetlen jegyzéken összesített igényléseket a felajánlónak küldjük ki, az anyagot is a Nemzetközi Csereszolgálathoz irányítatjuk. 1959 márciusáig összesen 9051 tételt importáltunk. A behozott és a kiküldött anyag közötti eltérés nem csupán abból adódik, hogy a duplumcsere jellegzetességeket a tőlünk igénylő és a nekünk szállító könyvtárak egyáltalában nem azonosak, hanem abból is, hogy a behozott tételek nagy része a magyar könyvtárak állományából hiányzó régebbi periodikaszám, melyeket egyenként számoltunk. Érdekes az is, hogy az összes külföldi csereközpont a mi jegyzékeinkből kevesebbet kért, mint amennyit mi 9 külföldi központ ajánlataiból igényeltünk.

A beáramló anyag nagysága annál szembetűnőbb, mert az ajánlatok 40%-a Ausztráliából érkezik. Sajnálatos, hogy Belgium, Dánia és Nyugat-Németország kivételével a többi európai ország a duplumcserevel kevéssé foglalkozik. Annál öröndetesebb viszont, hogy a Szovjetunió újabban igen sok jegyzéket küldött, bennük gazdag válogatható anyaggal. Egyelőre tehát a jegyzékek összeállítását sok központ nem érzi feladatának, sőt, feltehető, hogy a kapottak terjesztésében sem buzgólkodik mindegyik.

Mind a kimenő, mind a beérkező duplumanyagot a Csereszolgálathoz a többi nyilvántartástól függetlenül, önálló kartotékokban regisztrálja. A kiküldött tételek az ajánlatjegyzékeknek megfelelő csoportokba osztott kartonokon nyerne feljegyzést, míg a beérkezett tételekről a küldők szerint csoportosított címfelvételek készülnek, rajtuk a magyar átvevő könyvtár nevével és az átadás dátumával.

Végeredményben a duplumcsere eddigi munkálatai hasznosnak mondhatók, mert segítségével több magyar könyvtár ajándék formájában olyan kiadványokkal egészíthette ki egyik-másik hiányát, melyek sem devizáért, sem kétoldalú cserekapcsolatok útján hozzáférhetőek már nem voltak. Elképzelhető, hogy a külföldi központok aktivizálódása révén az akció haszna a jövőben fokozódni fog.

5. A hivatalos kiadványok cseréje

A Nemzetközi Csereszolgálathoz számára kezdettől fogva sok elvi és gyakorlati problémát jelent a hivatalos kiadványok cseréjének gondozása. 1955-ig úgyszólván szünetelt a forgalom, csupán annyi történt,

hogy kb. kéthavonta ládákban megérkezett és érintetlenül az Országgyűlési Könyvtárba továbbított az Egyesült Államok teljes hivatalos kiadványsorozata.

1955-ben azonban a Library of Congress a Brüsszeli Egyezmény értelmében évtizedek óta szállított teljes sorozat további küldését a viszonzástól tette függővé, amelyre az OKK részéről eleinte csak akadozva, majd egyáltalában nem került sor. Bár a tekintélyes kiadványtömeg egy része magyar szempontból talán feleslegesnek, az Országgyűlési Könyvtár számára pedig érthetően terhesnek bizonyult, illetékes hatóságaink a forgalom megszakadásának elkerülése érdekében a viszonzás mellett döntöttek. Így került sor a Nemzetközi Csereszolgálat és az illetékes magyar hatóságok között azokra a tárgyalásokra, melyek célja a cserélhető magyar hivatalos kiadványok körének meghatározása és kiküldésük útján a Brüsszeli Egyezményből fakadó kötelezettségeink teljesítése volt.

A hivatalos kiadványcserére alkalmas, nem bizalmas magyar kiadványoknak tekintendők jelenleg a következők: *Országgyűlési Értesítő*, *Országgyűlési Irományok*, a Központi Statisztikai Hivatal nem bizalmas kiadványai, a *Magyar Közlöny*, a *Bírósági Határozatok* és a *Magyar Nemzeti Bibliográfia* c. periodikák, továbbá a törvények és rendeletek évi hivatalos gyűjteményei. A kiadványok kiküldése 1957-ben rendszeresen megindult, éspedig nem csupán a Brüsszeli Egyezményben részes államoknak, hanem a szocialista országok és más országok érdeklődő könyvtárai számára is. A viszonzás megindítása annál is inkább időszerű volt, mert az elmúlt évek folyamán csak a Library of Congress reklamált, több ország (*Ausztria, Svájc, Belgium*) viszonzatlanul is küldte hivatalos, többnyire parlamenti anyagát.

Ilyenformán jelenleg 30 külföldi központ, illetőleg könyvtár kapja részben vagy egészben a magyar hivatalos anyagot és ugyanannyi központ, illetve könyvtár küld hivatalos kiadványokat a Csereszolgálat számára, mely ezt az anyagot az Országgyűlési Könyvtárhoz továbbítja, az általa nem igényelték kivételével. Zökkenők adódnak egyrészt abból, hogy a magyar kiadványok beszerzése nem mindig folyamatos és pénzügyileg sokszor terhes, másrészt abból, hogy a küldő és átvevő külföldi helyek nem mindig azonosak. Az eddig hiányzó önálló nyilvántartás a közelmúltban pótolva lett, hátra van még az említett hiányosságok korigálása. Sok új problémát vehet fel és a forgalmat megsokszorozhatja — annak minden következményével együtt — Magyarország várható csatlakozása az Unesco-féle új második egyezményhez, mely a hivatalos cserét szabályozza.

6. Az Országos Széchényi Könyvtár saját cseréje

Az OSZK saját cserekapcsolatainak ápolását kezdettől fogva a Nemzetközi Csereszolgálat gondozta. E feladatok és a központi munkakör az évek folyamán együtt fejlődtek, elválasztva kezdettől fogva nem voltak és teljes mértékben ma sincsenek. Ez nem a legjobb megoldás, de történeti fejlődés eredménye, amin csak jelentős személyzeti és felszerelési többlettel lehetne változtatni. Így ugyanis racionálisabb a munkameg-

osztás, nincs szükség külön idegen nyelvű levelezőkre, katalógusszekrényekre, nyilvántartásokra stb. A jellegzetesen csereközponti munkakörök, mint a tanácsadás, csomagtovábitás, duplumcsere, hivatalos csere amúgy is elválasztva kezeltetnek, nagyobb összefonódás inkább csak a kulturális egyezmények csereforgalmával tapasztalható.

Míg 1954-ben a cserekapcsolatok száma 10—15 körül volt, ma 50 ország 260 intézményével tartunk többé-kevésbé rendszeres cserekapcsolatokat. A cseretársakat kis részben az OKK-tól vettük át, túlnyomó részben vagy a Csereszolgálat, vagy a külföldi könyvtár tette meg a kezdeményező lépéseket. Ügyszólván valamennyi jelentős európai nemzeti könyvtárral kapcsolatban állunk, a szocialista országokon belül a fő egyetemi, akadémiai könyvtárakkal is. A cseretársak köre nem korlátozódik sem könyvtárakra (mert egyéb tudományos intézetekre, szerkesztőségekre, sőt könyvkereskedésekre is kiterjed), sem földrajzi területre, mert a szálak *Hawaitól Oslóig és Dél-Afrikától Japánig* húzódnak. A kapcsolatok kiépítésénél alapvető szempontot az OSZK gyűjtőköre ad és így azok elvben mindazon külföldi intézményekre kiterjedhetnek, melyek hungarikumokat vagy könyvtárügyi kiadványokat képesek és hajlandók küldeni.

Az OSZK nevében kiküldött magyar csereanyag három fő forrásból táplálkozik: az OSZK saját kiadványainak készleteiből, a kulturális egyezmények cserejére fel nem használt kötelezpéldányokból és a vásárolt, illetőleg előfizetett anyagból. Az OSZK régebbi és újabb kiadványsorozatai iránt igen nagy a külföldi érdeklődés, ma is gyakran kérik a *Címjegyzékek* tételeit, *Bartoniék*, *Radó* munkáit stb. Az újabb kiadványok közül pedig elsősorban az idegen nyelveken megjelentek, továbbá *A mi iróink* és az *Új bibliográfiai füzetek* arattak sikert. Az Akadémia hozzájárulása alapján a *Magyar Könyvszemle* 140 rendszeresen kiküldött példánya, továbbá a *Magyar Nemzeti Bibliográfia* és a *Magyar Folyóiratok Repertórium*a 130 példánya legfontosabb csereanyagunk. Mindehhez járulnak az említett kötelezpéldányok és a vásárolt anyag. Elvben ugyanis az OSZK az a magyar könyvtár, melyhez szakágazatra való tekintet nélkül bármilyen magyar könyv, vagy folyóirat megküldése iránt lehet külföldről fordulni. Természetesen, ha valamely más magyar intézmény saját kiadványát kéri tőlünk, a megkeresést az illetékeshez továbbítjuk.

A felsorolt kategóriákba tartozó magyar anyag ellenében elsősorban hungarikumokat, másodsorban könyvtárügyi szakirodalmat kérünk. A *Szovjetunió*, a *Német Demokratikus Köztársaság*, *Csehszlovákia*, *Lengyelország* és újabban *Románia* is majdnem minden hungarikumot megküld és ugyanezen országok számos könyvtárától csere útján tudjuk beszerezni legfontosabb könyvtárügyi irodalmukat is. Ilyenformán a Gyarapítási Osztály a szocialista országok kiadványai iránti igényét elsősorban a csere útján tudja kielégíteni. *Jugoszláviából* is igen sok hungarikum érkezik és kb. két éve kereskedelmi könyvanyagra is kiterjedő kapcsolatokat létesítettünk *Ausztria*, *Franciaország* és legújabban *Anglia* nemzeti könyvtáraival is. A többi ország könyvtáraitól főleg nemzeti bibliográfiákat és könyvtárügyi folyóiratokat kapunk. 1958-ban több mű

érkezett csere útján, mint amennyit külföldről és belföldről vásároltak, a cserébe érkező folyóiratok száma viszont csak egyharmada az előfizetteknek. A csere útján történő beszerzés tehát jelentős összegű devizamegtakarítást tett lehetővé.

A kapcsolatok ápolása, szervezése és lebonyolítása országcsoportok szerint több munkatárs között oszlik meg. A „területi előadók” felelősek országaik valamennyi cserésével folytatott kapcsolatok lebonyolításáért, ideértve a kezdeményezést, levelezést, elszámolást. Ugyanakkor ugyanazek a munkatársak egyrészt a magyar anyag kiküldésének, másrészt a külföldi anyag átvételének és kezelésének adminisztratív munkájával is foglalkoznak. A duplumcsere és a havonta kb. 150-re menő magyar, orosz, francia, német és angol levél kezelése, irattározása egy-egy kézben van összpontosítva.

Az OSZK saját cseréje a Gyarapítási Osztállyal és a Hírlaptárral együttműködve folyik. Előbbitől háromrészes desiderata-cédulákat veszünk át külföldről való bekérés végett. A Gyarapítási Osztály egyébként a kulturális egyezmények csereanyagából is az élcsoportban válogat az Akadémia és a Budapesti Egyetem könyvtáraival együtt. Zökkenők a nagy forgalom során természetesen mindig akadnak: a lanyhább beszerzési politika éveinek mulasztása egyszerre és terhelő formában jelentkezik; a gyűjtőkör ingadozása sokszor felesleges beszerzéseket eredményez, a csere önálló kezdeményezéseiből párhuzamos beszerzések történnek, nem mindig működik a központi szerzeményezés elve stb. Legtöbb gondot mégis az okozza, hogy a Nemzetközi Csereszolgálat olyan mértékben fejlesztette az OSZK csereszálait, hogy a kezdeményezések nyomán jelentkező egyre növekvő anyagforgalmat a jelenlegi személyzet csak a gondosság és pontosság részleges feláldozásával, illetőleg a további fejlesztésről való kényszerű lemondással tudja lebonyolítani. Egyre több az automatikusan beáramló könyv- és folyóiratanyag és egyre sürűbben érkeznek a nehezen, csak sok utánjárással kielégíthető külföldi kérések. Valamennyi beérkezett és kiküldött könyv és folyóiratszám nyilvántartási munkája, statisztikázása és postázása, a helyszűke miatti anyagfelhalmozódás, a korábbi lendület ütemét szükségképpen lelassította.

7. Ajándékforgalom

A Nemzetközi Csereszolgálat évről évre jelentős mennyiségű könyvet küld ajándékként külföldre és igen sok külföldi eredetű ajándékot is közvetít. Sőt, belföldi intézmények nemegyszer adták át belföldi szétosztás végett az eredetileg külföldről származó szállítmányaikat.

Az általunk ajándékként külföldre küldött könyvek és folyóiratok értékben és mennyiségben egyaránt felülmúlják a külföldről származó küldeményeket. A Kolozsvári Egyetemi Könyvtár, a Marosvásárhelyi Orvostudományi Könyvtár, a prágai, varsói, újvidéki, párizsi és római magyar intézetek számára részben rendszeresen, részben alkalomszerűen juttatott nagyarányú könyv- és folyóiratszállítást ugyanis a viszonzás

elenyésző mértéke vagy hiánya miatt ajándékoknak kell tekintetünk, bár a feldolgozás és kezelés menete nem sokban tér el a csereanyagétól. A viszonzásra azonban nem is számítunk olyan intézmények részéről, melyek ezt nem vállalhatják és így ez az ajándékozás tudatos — bár viszonylag kis mértékű — kielégítése a magyar könyv iránt mutatkozó érdeklődésnek. Ilyen igény természetesen elsősorban a szomszédos országokban lépett fel, de újabban néhány reprezentatív szállítmány összeállításával módunk volt a magyar könyvkiadás magas színvonalát az Unesco, a Bureau International de l'Éducation, argentin, indiai, libanoni, sőt Fiji-szigetekbeli érdeklődők számára is bemutatni. Itt kell megemlítenünk azokat a könyvajándékokat is, melyeket a Budapestre látogató könyvtárosdelegációk, vagy a külföldre utazó hivatalos magyar küldöttek számára alkalomszerűen nyújtunk.

Éveken keresztül heti 750 példányban vettük át és terjesztettük a *Lettres Françaises* c. hetilapot. E cserével össze nem függő munka nagyobb részét 1959-től a Posta Központi Hírlapiroda vállalta, úgyhogy a terjesztés 300 példányra csökkent, viszont kiegészült a *Democratie Nouvelle* 80 példányának terjesztésével. A többi külföldi könyvajándék nem mindig közvetlenül érkezik hozzánk, de szétosztásukat több ízben nem is kis mennyiségben a Nemzetközi Csereszolgálat vállalta. Az OSZK-nak címzett egyedi külföldi ajándékok megköszönését, nyilvántartását, továbbá a külföldi kiadói és kereskedelmi katalógusok, hirdetések és reklámok továbbítását, esetleg szétosztását ugyancsak osztályunk végzi.

8. A Csereszolgálat szervezete

Addig is, amíg a már említett miniszteri rendelet a nemzetközi csere ügyét és így a Nemzetközi Csereszolgálat feladatkörét részletesen nem szabályozza, a belső szervezeti szabályzatot nincs mihez igazítani és így a működés ideiglenes jogi alapokon folyik. Jelenleg a Nemzetközi Csereszolgálat még több ponton, mint az OSZK Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya szerepel, tekintettel arra, hogy nyelvtudásuk miatt a csereközpont munkatársai gondozzák a nemzeti könyvtár cserétől független külföldi kapcsolatait is. A külföldi és nemzetközi könyvtári és dokumentációs szervezetekben viselt tagságok ügyei, a külföldi könyvtári értekezletek és konferenciákon való OSZK részvétel adminisztratív és nemegyszer érdemi előkészítése, a hetenként többször megismétlődő fordítási, lektorálási és leírási munkák, az Unesco Magyar Bizottsága Könyvtári és Bibliográfiai Albizottságának működtetése, a külföldre adott különféle felvilágosítások közvetítése, külföldi látogatók kalauzolása, ünnepi alkalmakkor üdvözlőkártyák vagy levelek írása stb., stb. — a Nemzetközi Csereszolgálat legtöbb nyelveket tudó munkatársát foglalkoztatják és összes munkájuk 10—15%-át jelentik.

A dolgozók száma 9, ami a nagy és egyre növekvő anyagforgalom mellett kevésnek bizonyult. 1958-ban kiküldtünk 16 860 könyvet és 830 évfolyam periodika 2073 példányát, összesen 36 005 számát. A cserében átvett könyvek száma 18 985, a periodikacímeké 1275, ezek példányaié 2467 és összes darabjaiké 81 571 volt. Ha ezekhez a számokhoz hozzá-

adjuk a kapott és küldött ajándékokat és a közvetített csomagokat, végösszegként 184 652-es számot kapunk, amely a Nemzetközi Csereszolgalat nyilvántartásain, ki- és becsomagoló apparátusán, feldolgozási folyamataiban egy év alatt keresztül ment anyag tételeit jelzi.

Személyzeti nehézség főleg abból adódott, hogy a levelező, és egy-egy országcsoporthoz kapcsolataiért önállóan felelős előadói munkát végző dolgozók érdemi és elmélyítő munkával a sok adminisztratív feladat miatt a kívánt mértékben nem foglalkozhatnak.

9. A magyar könyvtárak véleménye a Nemzetközi Csereszolgalatról

1959 januárjában körlevelet intéztünk mindazokhoz a magyar könyvtárakhoz és intézményekhez, melyek csereközpontunk szolgáltatásaiból kisebb-nagyobb mértékben részesülnek. A 120 példányban küldött körlevélben működésünk rövid értékelését, valamint az esetleg tapasztalt hiányok kiküszöbölésére alkalmas észrevételek és javaslatok közlését kértük.

56 könyvtár, tehát a címzettek közel 50%-a válaszolt a feltett kérdésekre. Néhány kivétellel a legtöbb könyvet és folyóiratot átvevő nagy könyvtárak is válaszoltak, ha tehát a kiosztott anyag mennyiségét vesszük figyelembe, akkor a válaszolók aránya a megkérdezettekhez viszonyítva kb. 90%-os. A legtöbb országos központi és valamennyi egyetemi könyvtár küldött véleményt. A velünk kapcsolatban álló főiskolai és múzeumi könyvtárak és a jelentősebb szolgáltatásokban részesülő kutatóintézetek mind közölték észrevételeiket és nem hallgatott az a néhány közművelődési könyvtár sem, melyekre a Csereszolgalat működési köre kiterjed.

A válaszok túlnyomó többségének központjában a köszönet és megelégedés szavai állnak. Sok levél vagy csupán ennek az általános elismerésnek ad hangot, vagy ezen túlmenően, közelebbről körülírja pozitív véleményét és hiányosságokat egyáltalában nem említi. A válaszok a különböző eredményeket anélkül emelik ki, hogy a könyvtárak irányában keverten jelentkező szolgáltatások fajai között megkülönböztetéseket tennének. A legtöbb könyvtár azt emeli ki, hogy állománygyarapítási munkájában egyre nagyobb részt foglal el a Nemzetközi Csereszolgalattól ajándékként érkező könyv- és folyóiratanyag. (Pl. a Budapesti Orvostudományi Egyetem Központi Könyvtára a szocialista országok szakirodalmát úgyszólván kizárólag ebből a forrásból kapja.)

Több könyvtár aláhúzza a rendszeres átvétel folytán lehetővé tett devizamegtakarítást. Egyesek hangsúlyozzák a csomagközvetítés fontosságát, a háborúelőtti korszakhoz képest elért rendszerességét. Néhány vélemény külön kiemeli a duplumcsere során átvett anyagot, mások elismeréssel szólnak a kapcsolatközvetítő és felvilágosító szolgálatról. Több válasz a szolgáltatások további kiterjesztését, fokozottabb központosítását javasolja.

Bármennyire értékesek is e pozitív megnyilatkozások a Csereszolgalat számára, munkájának javítása szempontjából még fontosabbak a válaszokban kisebb arányokban jelentkező bírálatok, észrevételek,

kérések és javaslatok. Ezek egyik része a kultúregyezményes anyagból való juttatás tartalmi, vagy formai elemeire vonatkozik. Egyes könyvtárak helyesebbnek tartanak az automatikus csere helyett az előzetes igénylés rendszerének bevezetését, hogy ezáltal a sokszor értéktelennek tűnő anyag beáramlásának korlátokat lehessen szabni. Mások a könyv- és folyóiratszállításokat a nem szocialista országok termésére is kiterjesztenék. Ismét mások a kultúregyezményes anyag heti válogatási rendszerének megváltoztatására tesznek javaslatot, hogy ezzel a gyűjtőkori átfedésekből adódó többes igénylések elkerülhetők legyenek és a későbbi válogatók ne kerüljenek hátrányosabb helyzetbe.

A válaszok másik része a folyóiratszállítás rendszerességében lát zökkenőket, melyek miatt a könyvtárak nem merik minden esetben lemondani a párhuzamosan futó előfizetéseket. Egyik-másik levél szerint az eddigi folyóiratreklamációk nem jártak eredménnyel. Néhány könyvtár a folyóiratküldéseket lassúnak tartja és az expedálás sűrítését kéri. Több észrevétel foglalkozik a csomagközvetítés lassúságával is, bár ugyanakkor hozzátesszik, hogy ez bizonyára a külföld központosító és közvetítő rendszeréből fakadó hiányosság, amin a Nemzetközi Csere-szolgálat változtatni nem tud. Egyetlen vélemény kifogásolta az illető könyvtárnál jelentkező címkeveredést, viszont több kívánta a gyűjtőkörök pontosabb figyelembevételét.

A bírálatok és észrevételek összegezése után levonhatók a további munka megjavítását célzó következtetések és legfontosabb tanulságok.

1. A külföldi folyóiratok küldését sűríteni és hiánytalaná kell tenni, hogy a párhuzamos előfizetéseket a könyvtárak aggálytalanul lemondhassák. Ehhez a hiányok fokozottabb és rendszeresebb reklamálására van szükség.

2. A kultúregyezményes csereanyag válogatási rendszerét tovább kell finomítani és valamennyi válogató számára lehetővé kell tenni a gyűjtőkörébe tartozó azon kiadványok címanyagának megtekintését, melyeket más könyvtárak már előzőleg kiválogattak.

3. Személyzeti erősítéstől függően fokozni kell a desiderátumok bekérését.

4. A tudományági szakkönyvtárakat fokozottan be kell vonni a szolgáltatások körébe.

5. Számításokat kell végezni az ország egész cseréjének hozzávetőleges devizamegtakarító hatásáról.

6. Kerülni kell a gyűjtőkör esetleges félreismeréséből, vagy az intézmények címeinek megváltozásából, szomszédos elhelyezéséből stb. itt-ott adódó elosztási tévedéseket.

7. Fokozni kell a kiadványcserét folytató intézmények önállósítását, címanyag átadását, új cserekapcsolatok létesítésére vonatkozó ösztönzést.

8. Nemzetközi síkon hangsúlyozni kell a gyűjtőküldemények lassúságából eredő panaszokat.

9. Fokozni kell a közművelődési könyvtárak számára nyújtott szolgáltatásokat.

A válaszok tehát mindenképpen alkalmasak voltak arra, hogy a ben-

nük megnyilatkozó elismerések és bírálatok a Csereszolgálat legfontosabb kérdésében eligazítást adjanak. A messzemenően pozitív visszhang vitán felül helyezi a központi csereszolgálat magyarországi működtetésének szükségességét és elismeréssel nyugtázza az eddigi erőfeszítéseket. Az értékes észrevételek és bírálatok pedig termékenyen járulnak hozzá a magyar könyvtárügy érdekében végzett munka minőségi és mennyiségi megjavítására irányuló törekvések megvalósításához.

IV. Külföldi csereközpontok

Az alábbiakban néhány külföldi központ működését mutatjuk be, a teljesség igénye nélkül, válogatva a fontosabbak vagy a magyar csereközponttal kapcsolatban állók közül, ideértve a csereközpontot formailag nem is működtető baráti országokat is.

*Ausztrália*¹¹

E távoli földrész csereközponti működése csupán azért érdemel említést, mert a Nemzetközi Csereszolgálathoz beküldött duplumcserejegyzékek 40%-a az Ausztrál Nemzeti Könyvtártól érkezett. Ez a munkakör ugyanis központosítottan folyik, míg a tudományos cserekiadványok csomagjainak közvetítő szolgálata Ausztrália 6 szövetséges államában külön-külön működő csereszolgálatok gondja. A duplumjegyzékek mögött egyébként nem rejlik központi könyv- és folyóiratforrás, a felajánló csupán összesíti az egyes könyvtárak beküldött ajánlatait. Az igénylések nyomán igen sok angol és amerikai tudományos folyóirat hiányzó számai, sőt évfolyamai jutottak hazai könyvtáraink állományába.

*Ausztria*¹²

Az Osztrák Nemzeti Könyvtár önálló munkaállomásaként működő csereközpont kizárólag csomagközvetítést végez és sem a Nemzeti Könyvtár, sem más osztrák könyvtár számára kapcsolatokat nem szervez. Tevékenysége tehát gyűjtőküldemények összeállításában és kiküldésében, illetőleg külföldi ládák átvételében és tartalmuk belföldi kiosztásában áll. A csomagokat ki sem bontják, tartalmukat nem ismerik, kivéve a Nemzeti Könyvtár csereanyagát, melynek csomagolása a központra hárul. A közvetítendő csomagok áttekinthető rekeszrendszerben várják a postázást, előbb azonban minden belföldre és külföldre közvetített küldemény pontos nyilvántartásokon megy keresztül. 1957-ben 200 külföldi ládát vámoltattak, bontottak, 30 000 csomagjukat belföldön osztották ki. A hazai küldeményekből 279 ládát állítottak össze. A csomagokat a külföldi központhoz, vagy ennek hiányában közvetlenül a címzetthez küldték. Mindezzel nézetük szerint igen sok pénzt takarítottak meg. Az évi 65 000 kg kezeléséhez természetesen megfelelő modern csomagolóberendezések, pántológépek stb. állnak rendelkezésre.

Maga a Nemzeti Könyvtár is a központon keresztül küldi és kapja

csereanyagát, de a csere szervezését, levelezését a Nyomtatványtár intézi a hazai kötelempéldányokra és külön költségvetésre támaszkodva. A hivatalos kiadványok cseréjét is a Nemzeti Könyvtár végzi, de a duplumcsere Ausztriában nincs központosítva.

Belgium

A Brüsszeli Királyi Könyvtár mellett működő központ fő feladata a továbbítószolgálat, de központosítottan folyik a hivatalos csere és a nemzetközi duplumcsere is. Ez utóbbi szempontból *Belgium* az aktív országok közé tartozik, *Magyarországra* is sok duplumjegyzék és nyomukban használható anyag érkezett. Impozáns a központ 1957. évi forgalma: Valamennyi ország 665 intézményével folyt kiadványcsere, a küldött periodikák száma megközelítette a 100 000-et, a kapottaké a 70 000-et.

Bulgária

A csereközpont funkcióit az Állami Kolarov Könyvtár végzi, a feladatok nagyobb része egybeesik a könyvtár saját csereforgalmának lebonyolításával. Gyűjtőküldemények kifelé nem mennek, a beérkezők szétosztását természetesen ez a központ végzi. Duplumcserekapcsolat *Magyarországgal* egyelőre nincs, annál élénkebb a kulturális egyezmények keretébe tartozó kiadványcsere. Az Állami Könyvtár kapcsolatai egyébként 51 ország 183 intézményére terjednek ki, címükre 1957-ben 10 000 könyv és 42 000 periodikaszám ment, 17 000 könyv és 38 000 periodikaszám ellenében.

Csehszlovákia

A Csehszlovák Csereközpont ugyancsak az Egyetemi és Nemzeti Könyvtár keretében működik a prágai Klementinum épületében. Független csoportot képez, nem foglalkozik a nagy könyvtár cserekapcsolatainak lebonyolításával, mert ez a munkakör a szerzeményezési munkakör része. Legfőbb feladata a csomagok továbbítása, e téren nagy forgalmat bonyolít le: 1957-ben 305 ládában 140 069 csomagot küldött ki. A beérkezett 206 láda 818 csomagot, továbbá a nemzeti könyvtárnak átadott 50 000 könyvet és 1417 folyóiratévfolyamot tartalmazott. Az OSZK Nemzetközi Csereszolgálata élénk kapcsolatot tart az Egyetemi és Nemzeti Könyvtárral, mind a kultúregyezményes jellegű könyv- és folyóiratanyag, mind pedig hungarikumok terén.

Dánia

A Királyi Könyvtár mellett működő Institut Danois des Échanges Internationaux régen és sikeresen működő nevezetes csereközpont, vezetője a nemzetközi kiadványcsere ismert szaktekintélye. A központ még nem foglalkozik mindazzal, amit vezetője idetartozónak tekint. A *Ma-*

gyarországra is küldött jegyzékek számából következtetve a duplumcsere forgalma nagy lehet, erre mutat a központtal kapcsolatban álló országok (90) és intézmények (1903) magas száma is, valamint a nagy ládaforgalom.

Egyesült Államok

A) Smithsonian Institution¹³

A természettudományi jellegű nagy Smithsonian Intézethez kapcsolt csereszolgálat — mint tudjuk — a továbbító jellegű központok őse. Ma is kizárólag csomagközvetítéssel foglalkozik a szolgálatait igénybevevő intézmények számára, amelyek egyébként sürgősebb esetekben közvetlenül is postáznak. A csereszolgálat legutóbbi évi jelentése nagy forgalomról tanúskodik: 3132 ládában 1 130 507 csomagot küldtek 36 külföldi csereközpontnak, a magyarnak is. Ennek ellenében mindössze 74 532 csomag érkezett belföldi továbbítás céljából. A hivatalos kiadványok cseréjét szintén ez az iroda végzi, 59 címre teljes (köztük a moszkvai Lenin Könyvtárnak és a prágai Nemzeti Könyvtárnak), 43 címre válogatott amerikai hivatalos sorozatot küldenek. *Magyarország* és *Lengyelország* viszonzási problémáik miatt csupán a legfontosabb parlamenti anyagot veszik át. Duplumcserével, tájékoztatószolgálattal, egyeztetéssel a Smithsonian Institution nem foglalkozik.

B) United States Book Exchange (USBE)¹⁴

Az USBE nem csereközpont az eddigiek értelmében, mert bár haszonra nem törekszik, mégis önálló vállalkozásként működik. Szolgáltatásai viszont hasonlítanak az OKK-féle régi duplumcsereakcióhoz és az OSZK Könyvelosztójának és Csereszolgálatának működéséhez. A terhelő anyagtömegektől megszabadulni kívánó amerikai könyvtáraktól az USBE kb. 10 év alatt többmillió kötetből álló nem kurrens gyűjteményt állított össze, az egész anyagot katalogizálta és ennek alapján a működési körébe bevont 1400 bel- és külföldi könyvtárnak rendszeres időközönként jegyzékeket küld válogatás céljaira. A jegyzékekből válogatott, vagy konkrét kérésre megküldött könyvek darabjáért 25 cent és 1 dollár közötti összeget számítanak, az így befolyt összeg fedezi a működtetés költségeit. 1956-ban 150 000 kiadványt küldtek belföldre és 192 000-et külföldre. Külföldi duplumajánlatokat az USBE nem közvetít, az Unesco-féle duplumcserét tehát amerikai viszonylatban egy intézmény sem vette át. Segítségével viszont az USA könyvtárai hiányait gyakran fillérekért elégíthetik ki.

Franciaország

A párizsi Bibliothèque Nationale mellett működő Service des échanges internationaux elhárítja magától az Unesco eredetű duplumcsere központosítását és a hivatalos kiadványcserét is más intézmények végzik. Annál fejlettebb a közvetítőszolgálat, valamint a Nemzeti Könyvtár

saját cseréje. 57 ország 373 intézményével állnak kapcsolatban, részükre 1957-ben 122 ládában közel 100 000 csomagot küldtek, amihez még a rendes könyv- és folyóiratcsere adatai járulnak. Tájékoztatószolgálat, egyeztetéssel stb. még nem foglalkoznak.

*Hollandia*¹⁵

A Hágai Királyi Könyvtár mellett működő Holland Csereiroda feladata kettős: csomagközvetítőszolgálat és a hivatalos csere lebonyolítása. 1957-ben 239 külföldi láda anyagát osztották szét, belföldi csomagok részére pedig 159-et állítottak össze. A küldeményeket pontosan nyilvántartják azok kinyitása nélkül, ezért áttekintésük az ország csereforgalmáról nincs és azt egyelőre nem is vállalják. A hivatalos holland anyagot kötelespéldány-beszolgáltatás útján kapják és küldik ki államszerződések alapján négy országnak. A kapott hivatalos kiadványokat belföldön több könyvtár között osztják szét. A külföldről érkező duplumcserejegyzékeket az illetékes könyvtárak között terjesztik, de hasonló holland ajánlatokat nem állítanak össze. Az Iroda végzi a Királyi Könyvtár saját cseréjét is.

*Lengyelország*¹⁶

Lengyelország 1921-ben csatlakozott a Brüsszeli Egyezményhez, a cserebizottságot is ekkor létesítették. Hosszú évekig csak továbbítószolgálatot végzett, újabban kiveszi részét a kulturális egyezmények csereforgalmának lebonyolításából, végzi a hivatalos kiadványok cseréjét és egyre inkább vállalja a kapcsolatközvetítő, kezdeményező és tájékoztató szerepet is. A továbbítószolgálat mintaszerű nyilvántartásokat vezet a sokezer közvetített csomagról. 1957-ben 60 lengyel intézmény 4410 csomagját 75 ládában 111 ország 6000 külföldi intézményének küldték el csereközpontok útján, vagy közvetlenül. Ugyanakkor 70 külföldi láda 1052 csomagját mintegy 1000 lengyelországi intézmény között osztották szét. A közvetített csomagok tartalmát nem ismerik. A hivatalos kiadványok cseréjének lebonyolításában a magyar központéhoz hasonló nehézségekkel találkoztak, a Brüsszeli Egyezmény részesei náluk is reklamáltak. A beáramló anyag részleges viszonzása megindult, de a kérdés véglegesen rendezve még nincs. A csereközpont kitűzte a duplumcsere központi megszervezésének célját is.

*Német Demokratikus Köztársaság*¹⁷

A Deutsche Staatsbibliothek mellett működik a kitűnően szervezett Nemzetközi Csereállomás. Feladata egyelőre a továbbítószolgálatra korlátozódik, beleértve a duplumcserejegyzékek közvetítését is. A belföldről beküldött anyag aprólékos és minden mozzanatra kiterjedő nyilvántartások után ládákban jut külföldre, hasonlóan szervezett a külföldi gyűjtőküldemények kezelése is. A belföldi könyvtárak duplumajánlatait a központ sokszorosítja és külföldön terjeszti, a külföldieket pedig a

német könyvtárakhoz juttatja, de saját duplumanyagra a központ nem támaszkodik. Igen magas fokon szervezett a Deutsche Staatsbibliothek saját cseréje is, mely magában foglalja a szocialista országokkal folytatott nagyarányú kulturális egyezmények lebonyolítását. A ki- és beáramló könyv és folyóiratanyagról pontos statisztikai és értéknilyvántartásokat vezetnek.

Románia

A központi csereszolgálat az Állami Központi Könyvtár keretében működik, annak saját csereszolgálatával nagyjából azonos. Továbbítószolgálat — eltekintve a külföldi ládák átvételét — tehát nem foglalokzik, de más vonatkozásban központosítja a Románia és a külföld közötti kiadványcserét. Az Állami Könyvtár az Akadémiai Könyvtár mögött második helyen áll a romániai cserések sorában: 1957-ben 12 000 kiküldött könyv és 480 évfolyam folyóirat állt szemben 13 000 átvett könyvvel és 1000 évfolyam folyóirattal. Az Állami Könyvtár bonyolítja le a szocialista országokkal folyó kultúregyezményes cserét, ennek során élénk kapcsolatban áll a Nemzetközi Csereszolgálattal. A küldött anyag javarésze hungarikum, a romániai tudomány és irodalom általános keresztmetszetét reprezentáló kiadványanyag magyar viszonylatban még bővítésre szorul.

Szovjetunió¹⁸

Központi csereszolgálat az eddig elmondottak szoros értelmezésében a Szovjetunióban nem működik, mert a sok száz cserét folytató szovjet tudományos könyvtár és intézmény a külföldi cserekapcsolatokat önállóan bonyolítja le. Az egész kiadványcsere 24%-a a Lenin Könyvtárra esik, amely a kiadványcsere általános és elvi ügyeiben is illetékes fórum. A könyvtár méretei csereforgalmában is tükröződnek: 1957-ben 65 ország 1800 könyvtárával és egyéb intézményével állt kapcsolatban és 188 692 szovjet kiadvány ellenében tőlünk 152 853 kiadványt kapott. Az évi könyvgyarapodás 54,3%-a, a periodikagyarapodásnak pedig 53,2%-a származott nemzetközi cseréből, a népi demokratikus könyvek majdnem mind csere útján érkeznek.

A 40 fővel dolgozó Csereosztály egyik csoportja a cserekapcsolatok szervezésével és a külföldi kiadványok bekérésével foglalkozik, a gyarapítási osztály kívánságainak megfelelően. Egy-egy országcsoporthoz kapcsolataiért külön előadók felelősek, ők vezetik a nyilvántartásokat is és ügyelnek az elszámolásra, mely különféle módokon folyik és merev egyensúlyra nem törekszik. A külföldi cseretársak vagy a csoport által válogatott általános, esetleg szakosított szovjet anyagot kapnak, vagy maguk terjesztik elő konkrét igényeiket.

A másik csoport a kiadók útján beküldött kötelempéldányokból és vásárlások útján nagy és mintaszerű pontossággal katalogizált csereraktárat állít fel, hogy abból a külföldi igényeket mindenkor és messzemenően kielégíthesse. A folyóiratokat nem a Csereosztály, hanem annak

megrendelésére az illetékes szovjet folyóiratterjesztő vállalat küldi külföldre. E csoport végzi az egész csereforgalom statisztikai nyilvántartását is.

A harmadik csoport a csereraktárból és a napi új megjelenések könyvsora alapján tett megrendelésekből cseretársakként váltakozó küldeményeket állít össze, intézkedik a hiányok feltöltéséről és az expedíálást végzi. Ide tartozik a kurrens és a régi szovjet anyagról időnként készített ajánlatjegyzékek összeállítása is, melyet válogatás céljából küldenek sok külföldi címre. Gyűjtőküldemények nem készülnek, minden csomag postán és közvetlenül megy a címzetthez.

A nagy csereforgalom lehetővé tette a Lenin Könyvtár számára a cserének, mint szerzeményezési forrásnak maximális kihasználását. A jól kiépített nemzetközi együttműködés így járul hozzá eredményesen az állomány tervszerű és nagyarányú fejlesztéséhez.

Jegyzetek.

1. A nemzetközi kiadványcsere elméletéről és gyakorlatáról átfogó cikk jelent meg Maller Sándor tollából a Magyar Könyvszle 1956. évi 4. számában.
2. A budapesti értekezlet kövéné a hasonló célú korábbiakat, melyek megrendezésére az UNESCO égisze alatt regionális jelleggel került sor az utóbbi években Hágában, Havannában és Tokióban.
3. *Vertrag über den Austausch von Literatur*. 1. Entwurf vom 28. 3. 1958.
4. *Handbook on the international exchange of publications*. Paris, 1956, Unesco, 507 p.
5. *Bulletin de l'Unesco à l'intention des bibliothèques*.
6. *Convention concernant les échanges internationaux de publications — Convention concernant les échanges entre États de publications officielles et documents gouvernementaux, adoptées par la Conférence Générale à sa dixième session*, Paris, 3 décembre 1958.
7. K. Schmidt-Phiseldeck: *The idea of a national center*. (Final report of the Seminar on the international exchange of publications in the Indo-Pacific Area. Tokyo, 1958, 223—225. p.)
8. Busse G.: *The national exchange centre. A practical guide*. = Unesco B. for Libr. 1959. 2—3. sz.
9. 5.650/1924. M. E. számú rendelet a hivatalos, valamint a tudományos és irodalmi kiadványok nemzetközi kicserélése végett 1886. évi március hó 15-én Brüsszelben kötött, továbbá a hivatalos lap, valamint a parlamenti nyomtatványok közvetlen kicserélésének biztosítása végett 1886. évi március hó 15-én Brüsszelben kötött egyezmény kihirdetése és hatálybalépéséről.
10. 5.651/1924. M. E. sz. rendelet az 5.650/1924. M. E. sz. rendeletnek végrehajtása, valamint a hivatalos, tudományos és irodalmi kiadványok nemzetközi cseréje (beszerzése) és ezzel kapcsolatos kérdések tárgyában.
11. White H. L.: *Australian experience in international exchange of publications*. (Final report of the Seminar on the international exchange of publications in the Indo-Pacific Area. Tokyo, 1958. 205—208 p.)
12. Stummvoll J.: *Le centre d'échanges internationaux de la Bibliothèque Nationale de Vienne = Échange de publications, circulaire No. 10*. Paris, 1958, Unesco.

13. *Report on the international exchange service for the year ended June 30, 1957.* Washington, 1958, Smithsonian Institution. Pages 163—171.
14. Ball, A. D.: *The United States Book Exchange, Inc. A selfsupporting exchange centre. (Final report of the Seminar on the international exchange of publications in the Indo-Pacific Area.* Tokyo, 1958, 229—233 p.)
15. Hamel, G. H.: *Le centre international d'échanges des Pays-Bas.* = Echange de publications, circulaire No. 9. Paris, 1958, Unesco.
16. *Le centre national d'échanges de Pologne* = Echange de publications, circulaire No. 8. Paris, 1958, Unesco.
17. *Arbeitsordnungen. Internationale Austauschstelle und Tauschstelle der Deutschen Demokratischen Republik.*
18. Kanevskij, Boris P.: *Experience of the Lenin State Library and other Soviet libraries in the field of International Book Exchange. (Final report of the Seminar on the international exchange of publications in the Indo-Pacific Area.* Tokyo, 1958. 190—195. p.)
Kanevskij, Boris P.: *International exchange of publications at the Lenin State Library.* = Unesco B. for Libr. 1959, 2—3. sz.

National Centres for the International Exchange of Publications

ISTVÁN GOMBOCZ

The Hungarian Ministry of Education and Culture is preparing a nation-wide decree which — among others — clearly defines the main functions of the Hungarian Service of International Exchange. At the end of 1958 Hungary became a signatory to the two Exchange Conventions recently adopted by the 10th General Assembly of the Unesco. These events and the world-wide tendency to promote the international exchange of publications, necessitated the investigation of the questions whether or not the establishing of exchange centres was justified, in what manner they were developed, in which way Hungary was solving its problems at present, how the centres of other countries were working, etc.

I. Evolution of centralized services

To ascertain how, when, and why central exchange services came into being, past developments have to be surveyed. Two main causes may be found: at the end of the last century the collecting of official publications was started, which required central transmitting offices. The second motive for centralizing the services was furnished by the trend of economy, inasmuch as the exchanging scientific institutions and libraries chose the cheaper method of forwarding their packages through a transmitting organ, instead of mailing them directly to the parties concerned. Such an office collected the packages from the various consignors and forwarded them jointly as freight-goods to centres abroad, which distributed them among the addressees. The advantages derived by this system were one of the main reasons for the calling into life of the Brussels Convention originally signed by 8 states in 1886. The collecting process, however, accounted for the slowing-down in the dispatching of the printed material, which fact — besides other additional reasons — kept many countries from adopting the new Convention. On the other hand, other countries never adhered to the Brussels

Convention, but established exchange centres themselves, not much differing in character from those defined by the Convention.

After the Second World-War, Unesco started promoting not only the exchange of publications among nations, but also the setting-up of centres. However, Unesco had broader ideas about the functions of a national service: besides transmitting packages of items collected, it should initiate new exchange relations in fields where lacks were felt, it should furnish information about exchange possibilities for home use and to inquirers from abroad, etc. These principles are in part reflected in the new conventions recently adopted.

II. Functions of a national centre.

The 35 centres at present functioning all over the world work very differently from each other. Co-ordination is required among existing centres, or at least the newly established ones should organize their work on the basis of modern principles. According to these principles, the following functions are considered as coming under the competency of an exchange centre.

1. *Initiating, co-ordinating, informatory and registration services.* On the basis of accurate registrations, the centre should be in the position to furnish information to domestic and foreign applicants about exchange possibilities, it should bring together exchange partners, it should prevent overlapping, respectively it should advise as to how gaps in certain fields should be filled.

2. *The transmitting of the exchange material* may remain one of the principal functions; accurate registration is required. Of course, institutions should be left free to choose the way of forwarding their material through the centres or to send off their publications directly to the partners concerned.

3. *The exchange of duplicates* is not as well developed in many countries, as this activity would deserve. If more exchange centres regarded this type of exchange as coming under their competency, better results could be achieved.

4. *The exchange of official publications* is one of the traditional services of the centres. The new Unesco Conventions might improve the present situation, in which too many or too few publications are exchanged between the individual countries.

5. *The volume of the Centre's own exchange* is likely to increase if the centre works within a larger institution. The exchanges of a National Library might be operated by the centre functioning within its organization, but an amalgamation of these operations might result in administrative troubles.

6. *The organization of an exchange service* depends upon the functions undertaken. The best solution seems to be a service operating within the National Library, but with a budget of its own, good equipment and with a team of 8 to 15 collaborators.

III. The Hungarian Service of International Exchange.

Hungary became a signatory to the Brussels Convention in 1924 as a result of which the Hungarian Libraries Board was established by decree. Within the frame of the Board an Exchange Bureau was operated, transmitting the exchange material of the Hungarian institutions; good services were also rendered in stimulating and increasing exchange relations with foreign countries. The functions of the Board were taken over by the National Széchényi Library in 1952. The new Service could develop its different functions only gradually which—at present—are the following:

1. *Informatory and co-ordinating services* are in their initial stage. Two nation-wide surveys were performed: the first was in connection with the 2nd

Edition of the Unesco Handbook, the second — some time later — resulted in a General Register. This file arranges all the Hungarian exchanging institutions in an alphabetical order, listing their publications at the same time. The addresses of the foreign exchange partners are likewise registered. The register serves as a basic tool for exchange possibilities abroad. Improvements in this register are envisaged.

2. *The carrying out of the exchanges under the cultural agreements* between socialist countries constitute one of the main functions of the Service. About 12,000 books and 1,500 periodicals are sent and received annually. The incoming material is distributed according to subject among the chief Hungarian libraries. The National Library itself, for instance, covers the bulk of its needs from socialist countries through these agreements and is thus enabled to eliminate ordinary trade channels.

3. *The transmitting service* is not at present highly developed. Cases from abroad are received and their contents (abt. 4,000 packages) distributed among Hungarian addressees at regular intervals. The transmitting of packages to foreign countries is only undertaken to a limited extent, institutions are requested to mail directly. Practical assistance and advice, however, are often rendered in connection with customs clearance, forwarding of packages, packing, etc.

4. *The exchange of duplicates* was organized in 1955. Large quantities of older material are available in the Library's Distribution Service. Classified lists are issued every two months and sent abroad to exchange centres. Because of the lack of similar services in numerous countries only 3,000 books were hitherto sent abroad. The material, selected from similar lists received from abroad and distributed among 30 Hungarian libraries, consisted mainly of single issues of periodicals (abt. 9,000 items) that were lacking from the holdings of the applicants.

5. *Official publications* are regularly exchanged, but so far only to a limited extent. The incoming foreign material, in its bulk, is passed on to the Library of Parliament.

6. *The National Library's own exchange* is also operated by the Service. Works defined as "hungarica" and publications on library science are collected through exchanges with 250 institutions in 50 countries. In this way the Library obtained not much less material than through the ordinary trade channels.

At the beginning of 1959 an inquiry was sent out to the Hungarian libraries, asking opinions about services rendered. Almost 100 per cent of the interrogated parties declared the existence of a Centre as necessary and found its services useful. In 1958 altogether 160,000 items were handled by a staff of nine. Considering the fact that the same staff is also responsible for the general foreign correspondence of the Library, the need for an increase in this staff is keenly felt.

IV. Foreign Exchange Centres.

This last chapter is a brief outline on foreign exchange centres in the following countries: Australia, Austria, Belgium, Bulgaria, Czechoslovakia, Denmark, France, German Democratic Republic, the Netherlands, Poland, Roumania, USA, USSR.